

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ЖАНЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК
БАСҚАРУ АКАДЕМИЯСЫ

Басқару институты

қолжазба құқығында

Сарабек Жомарт Әділбекұлы

**МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ ПРОЦЕСТЕРІН ОҢТАЙЛАНДЫРУ
НЕГІЗІНДЕ ҚҰРЫЛЫС САЛАСЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ**

«7M041 – Бизнес және басқару» дайындық бағыты бойынша
«7M04106 – Экономика» білім беру бағдарламасы

«7M04106 – Экономика» білім беру бағдарламасы бойынша
Бизнес және басқару магистрі дәрежесін иелену үшін магистрлік жоба

Ғылыми жетекші: _____ Джумабаев С.А., ф.-м.ғ.к, профессор

Жоба қорғауға жіберілді: «_____» _____ 2023ж.

Институт директоры: _____ Гаипов З.С., с.ғ.д.

Астана, 2023

Мазмұны

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР.....	3
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР	4
КІРІСПЕ.....	5
НЕГІЗГІ БӨЛІМ.....	7
ҚОРЫТЫНДЫ	42
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ.....	43

Нормативтік сілтемелер

Осы магистрлік жобада төмендегідей нормативтік-құқықтық актілерге сілтемелер пайдаланылды:

Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі 2008 жылғы 4 желтоқсандағы №95-IV Кодексі.

Қазақстан Республикасының «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ.

«Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 16 шілдедегі №242 Заңы.

«Құрылыс саласындағы құрылыс салуды ұйымдастыру және рұқсат беру рәсімдерінен өту қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2015 жылғы 30 қарашадағы №750 бұйрығы .

«Рұқсаттар және хабарламалар туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 16 мамырдағы №202-V ҚРЗ.

«Қуатты өңірлер – ел дамуының драйвері» ұлттық жобасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы №729 қаулысы.

Белгілеулер мен қысқартулар

БҚО	–	Батыс Қазақстан облысы
БҰҰ	–	Біріккен Ұлттар Ұйымы
ЖАО	–	жергілікті атқарушы орган
ЖІӨ	–	жалпы ішкі өнім
ЖӨӨ	–	жалпы өңірлік өнім
ОҚО	–	Оңтүстік Қазақстан облысы
РБК	–	Республикалық Бюджет Комиссиясы
СҚО	–	Солтүстік Қазақстан облысы
ҰКП	–	Ұлттық Кәсіпкерлер Палатасы
ҰСБ	–	Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы
ҰЭМ	–	Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі
ШҚО	–	Шығыс Қазақстан облысы

Кіріспе

Мәселенің өзектілігі. Магистрлік жоба тақырыбының өзектілігі құрылыс саласының дамуына айтарлықтай әсер ететін көптеген факторлардың бар болуына байланысты.

Біріншіден, құрылыс саласы халықтың өмір сүру деңгейіне, қалалар мен өңірлердің дамуына тікелей әсер ететін, сондай-ақ өндіріс пен жұмыспен қамтудың өсуін қамтамасыз ететін экономиканың маңызды секторы болып табылады. Халықтың тұрмыс сапасы мен әл-ауқат деңгейін көрсететін маңызды әлеуметтік және экономикалық көрсеткіштердің бірі – халықтың тұрғын үймен қамтамасыз етілу деңгейі. Тұрғын үймен қамтамасыз ету деңгейі ел экономикасы үшін де маңызды. Тұрғын үй экономиканы және жалпы қоғамды дамыту үшін қажетті инфрақұрылымның негізгі элементтерінің бірі болып табылады. Жақсы тұрғын үйдің болуы инвестицияларды тартуға, өндірісті дамытуға және халықтың жоғары өмір сүру деңгейін қамтамасыз етуге көмектеседі.

Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2022 жылғы 19 қазанда Алматы облысының халқымен кездесуде Үкіметке азаматтардың тұрғын үй-коммуналдық жағдайларын жақсарту үшін тұрғын үй құрылысы мен апатты тұрғын үйді күрделі жөндеуді қаржыландыруды ұлғайтуды тапсырды [1].

2021 жылдың қорытындысымен Қазақстан бойынша жан басына шаққандағы тұрғын үймен қамтамасыз ету деңгейі небәрі 23,2 шаршы метрді құрайды. Ең төмен көрсеткіштер Жамбыл, Түркістан, Қызылорда, Алматы және ШҚО-да. Ал көшбасшылар Астана, Алматы қалалары және Маңғыстау облысы болып табылады [2]. БҰҰ-ның әлеуметтік стандарттарына сәйкес тұрғын үймен қамтамасыз ету көрсеткіші бір тұрғынға кемінде 30 шаршы метрді құрауы тиіс [3]. Осы мәселелерді шешуде мемлекеттің жылжымайтын мүлік нарығын және тұтастай алғанда елдің құрылыс қызметін реттеуші ретіндегі рөлі өте маңызды.

Екіншіден, мемлекеттік реттеу құрылыс саласының дамуына әсер ететін маңызды фактор болып табылады. Реттеу құрылыстың қауіпсіздігін, сапасын және әлеуметтік қорғалуын қамтамасыз етуге бағытталғанымен, оның тым артықтығы мен жетілмегендігі қосымша шығындарға алып келуі және саланың дамуына кедергі келтіруі мүмкін.

Үшіншіден, мемлекеттік реттеу процестерін оңтайландыру құрылыс шығындарын қысқартуға, объектілерді пайдалануға беруді жеделдетуге, құрылыс сапасы мен қауіпсіздігін арттыруға, сондай-ақ инвестициялық қызметті дамыту және инвесторларды тарту үшін жағдайларды жақсартуға әкелуі мүмкін.

Осыған байланысты жоба тақырыбының өзектілігі оның тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік беретін құрылыс саласындағы мемлекеттік реттеу процестерін оңтайландыру қажеттілігінде жатыр. Зерттеу нәтижелері құрылыс саласының тұрақты дамуына ықпал ететін мемлекеттік реттеудің жаңа тетіктерін әзірлеу және енгізу үшін пайдаланылуы мүмкін.

Жобаның мақсаты: мемлекеттік реттеу процестерін оңтайландыру арқылы құрылыс саласының тиімділігін арттыру бойынша ұсынымдар әзірлеу.

Зерттеу объектісі: Құрылыс саласын мемлекеттік реттеу процестері.

Зерттеу пәні: Қаржыландыру бөлігінде бюджеттік инвестициялық

жобаларды іске асырудың бизнес-процесі.

Тақырыптың зерттелу дәрежесі: Мемлекеттік реттеу процестерін оңтайландыру арқылы құрылыс саласының тиімділігін арттыру бойынша негізгі зерттеулер түрлі тәсілдер мен тетіктерді ашады. Маңызды аспектілерге әкімшілік және заңнамалық процестерді талдау, құрылысты мемлекеттік реттеуде және мемлекеттік тапсырыстардағы жобалардың сапалық параметрлерін ескере отырып сараланған тәсіл жатады. Зерттеулерде сондай-ақ құрылыс саласын реттеудің баламалы әдістері қаралады. Бизнес және ипотека және мемлекеттік бағдарламалар арқылы тұрғын үй құрылысын қолдаудың маңыздылығы. Аталған зерттеулердің нәтижелері құрылыс индустриясының дамуына және бәсекеге қабілеттілігіне ықпал ететін саясат пен стратегияны әзірлеу үшін негіз бола алады.

Тақырыптың ғылыми жаңалығы құрылыс саласындағы мемлекеттік реттеу саласын зерттеу және сабақтас процестерді оңтайландыру жаңа тәсілдерді терең талдауды және әзірлеуді талап ететін өзекті проблема болып табылады. Бұл тақырып бұрын зерттелгенімен, құрылыс саласының тиімділігін арттыру тұрғысынан мемлекеттік реттеу процестерін оңтайландыруға жеткілікті көңіл бөлінбеді. Кейбір авторлар мемлекеттік реттеу процестерінің жіктелуі, қаржы әдістерінің рөлі, инвестициялық саясат және әлеуметтік-экономикалық реттеу тетіктері сияқты нақты аспектілерді қарастырады. Басқа зерттеушілер мемлекеттік тапсырыстарды орындау проблемаларына, реттеудің баламалы әдістеріне және мемлекеттік билікті орталықсыздандыру мәселелеріне назар аударады. Осылайша, ұсынылған зерттеулер құрылыс саласындағы мемлекеттік реттеудің тиімді тетіктерін түсінуге және дамытуға ықпал етеді.

Құрылыс саласына әсер ететін тәсілдер мен көптеген факторлардың алуан түрлілігін ескере отырып, осы саладағы мемлекеттік реттеу процестерін оңтайландыру жөніндегі зерттеулер өзекті болып табылады.

Зерттеу гипотезасы: Құрылыс жобаларын қаржыландыру бөлігінде мемлекеттік реттеу процестерін оңтайландыру арқылы құрылыс индустриясының тиімділігін арттыруға болады.

Ғылыми-зерттеу жұмыстарының әдіснамалық негізі 2008 жылдан бастап 2021 жыл аралығында құрылыс саласы бойынша ресми статистикалық деректерді пайдалануды қамтиды. Мемлекеттік реттеу процестерін оңтайландыру және тиімділікті арттыру үшін корреляция, регрессия және регрессияның артта қалу әдістері қолданылды. Корреляциялық талдау тұрғын үй көрсеткіштері мен халықтың өмір сүру деңгейінің басқа да факторларының өзара байланысын анықтауға мүмкіндік берді. Регрессиялық талдау құрылыс саласының тиімділігіне әр түрлі факторлардың әсерін анықтауға көмектесті, ал артта қалушылық әсері бар регрессия әдісі көрсеткіштердің динамикасын талдау үшін қолданылды. Аналитикалық есептеулер мен деректермен жұмыс істеу үшін R-Studio бағдарламалық жасақтамасы қолданылды. Бұдан басқа, инвестициялық жобаларды қаржыландыру кезінде күшті және әлсіз жақтарын, сондай-ақ мемлекеттік басқаруды орталықсыздандыру мүмкіндіктері мен тәуекелдерін бағалау мақсатында SWOT-талдау жүргізілді.

Негізгі бөлім

Әдебиетке шолу

Әдебиетке шолудың мақсаты мемлекеттік реттеу процестерін оңтайландыру негізінде құрылыс саласының тиімділігін арттырудың қолданылатын принциптері мен әдістерін нақтылау болып табылады. Алдымен мемлекеттік реттеу процестерінің тұжырымдамасын қарастырыңыз.

Өз еңбектерінде Тимофеев А.И., Гуленко П. И., Хватов К. Ю. мемлекеттік реттеу процестерін мазмұны бойынша 4 түрге жіктейді: әкімшілік; заңнамалық; экономикалық; идеологиялық [4].

Әкімшілік құралдар рұқсат беру, тыйым салу немесе нұсқамалық сипаттағы шараларды білдіреді. Бұл құралдарды қолдану өкілеттігі негізінен атқарушы органдарға тиесілі. Бұл өкілеттіктерді іске асыру атқарушы биліктің өкімдерін, қаулыларын, бұйрықтарын және өзге де нормативтік актілерін шығару және орындау арқылы жүзеге асырылады. Әкімшілік қаулылар әрқашан нақты сипатта болады – оларға қатысты шешімдер қабылданатын субъектілер, оларды іске асыру мерзімдері, қабылданған шешімді іске асыруды және оның орындалуын бақылауды жүзеге асыратын адамдар көрсетіледі.

Бүгінгі таңда құрылыс саласындағы әкімшілік құралдар бірнеше заңдар арқылы жүзеге асырылуда.

Мамандандырылған жұмыс түрлерін орындау үшін «Рұқсаттар және хабарламалар туралы» 2014 жылғы 16 мамырдағы Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес рұқсат, лицензия алу немесе хабарлама жіберу қажет.

Осы Заңның 28-бабына сәйкес сәулет, қала құрылысы және құрылыс саласындағы қызметтің немесе әрекеттердің (операциялардың) жекелеген түрлері лицензиялауға жатады. Оған мыналар кіреді: іздестіру қызметі, жобалау қызметі және құрылыс-монтаж жұмыстары [5].

Сондай-ақ Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2015 жылғы 30 қарашадағы №750 бұйрығымен бекітілген «Құрылыс саласындағы құрылыс салуды ұйымдастыру және рұқсат беру рәсімдерінен өту қағидалары» қолданылады. Осы бұйрық құрылыс салуды ұйымдастыру, құрылыс саласында рұқсат беру рәсімдерінен өту және осы салада мемлекеттік қызметтер көрсету тәртібін айқындайды [6].

Осы нормативтік құқықтық актілерде көзделген рәсімдер сақталмаған жағдайда әкімшілік, ал кейбір жағдайларда қылмыстық жауаптылық көзделеді.

2014 жылғы 5 шілдедегі «Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы» Қазақстан Республикасының Кодексінде 15 баптан тұратын «Сәулет, қала құрылысы, құрылыс қызметі және тұрғын үй қатынастары саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар» деген тұтас тарау бар [7].

Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Қылмыстық кодексінде сапасыз құрылысқа, сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі саласындағы ережелерді немесе нормативтердің талаптарын бұзуға, сараптамалық жұмыстарды немесе инжинирингтік қызметтерді тиісінше орындамауға және абайсызда адамның өліміне немесе өзге де ауыр зардаптарға

әкеп соққан басқа да бұзушылықтарға қатысты бірнеше бап бар [8].

Заңнамалық құралдар жалпы субъектілердің қатынастарын, процестерін, әрекеттерін реттейді. Субъектілер белгілі бір мүдделерді тасымалдаушылар тобы ретінде аталады. Мемлекеттік деңгейде бұл шешімдер заңдар және басқа да нормативтік құқықтық актілер түрінде ресімделеді. Жергілікті деңгейде мұндай шешімдердің әкімдіктердің немесе мәслихаттардың қаулылары нысаны болады.

Сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметін жүзеге асыру процесінде мемлекеттік органдар, жеке және заңды тұлғалар арасында туындайтын қатынастарды реттеу «Сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 16 шілдедегі №242 Заңымен жүргізіледі [9].

Қазіргі уақытта Мемлекет басшысының тапсырмасына сәйкес ҚР Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігі Елдің жаңа қала құрылысы кодексін әзірлеуде [10].

Өткен жылдың қыркүйек айында министрліктің бастамасымен құрылысшылар мен сәулетшілердің кәсіби бірлестіктері, сондай-ақ «Атамекен» ҰКП өкілдері мен басқа да стейкхолдерлер құрамында жұмыс тобы құрылды.

Айта кету керек, жұмыс тобы қала құрылысы кодексiнiң жобасын iске асыру бойынша Жол картасын әзірлеп, бекітті. Қазір оның құрылымдық жоспары жасалды, сондай-ақ сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі саласындағы ұлттық және халықаралық заңнамаға салыстырмалы-құқықтық талдау және оның тиімділігіне құқықтық, талдамалық мониторинг жүргізілуде [11].

Экономикалық құралдар экономикалық ынталандырудың өзгеруімен байланысты-субъектілердің кірістері мен шығыстарының өзгеруіне әсер етеді. Экономикалық құралдарды пайдалану әкімшілік немесе заңнамалық сипаттағы шараларды қолданумен байланысты.

Идеологиялық құралдар қоғамның белгілі бір құбылысқа қатынасын қалыптастыруға, сондай-ақ биліктің ресми ұстанымын көрсетуге бағытталған. Бұл шаралар негізінен БАҚ арқылы жүзеге асырылады. Қазіргі уақытта идеологиялық саясаттың жоқтығы нақты егемендікке үміткер әлемнің бірде-бір дамыған мемлекетіне қол жеткізе алмайды. Идеологиялық әсердің маңызды элементі-саясаткердің жеке басы. Харизматикалық имиджді қалыптастыру көшбасшының танымалдылығын арттырады, жеке мысалдың әсерін күшейтеді.

Мемлекеттік реттеудің мәнін өз жұмысында Л. М. Борщ басқаша көрсетеді. [12]. Оның еңбектерінде қаржылық әдістер экономикалық және әлеуметтік салаларға әсер ету механизмі арқылы реттеу әдістері болып табылады, диспропорцияларды жояды және озық технологияларды енгізу арқылы тұрақты даму процестерін үйлестіреді. Демек, мемлекеттік реттеудің негізі мемлекеттік реттеудің негізін құрайтын нақты қаржылық әдістер болып табылады. Мемлекеттік реттеу қаржы ресурстарын қалыптастыру және тиімді пайдалану үшін ЖІӨ мен ұлттық байлықтың бір бөлігін бөлу және қайта бөлу жөніндегі ақшалай қатынастарға негізделген инвестициялық қызметтің мақсаттарына қол жеткізудің тәсілдері мен тәсілдерінің жиынтығы арқылы

қамтамасыз етіледі.

Ал О. Н. Арзякова, Н.Р. Степанова, Е.Е. Мазуренко жұмысында мемлекеттік реттеудің ең маңызды тетігі мемлекеттік бюджет болып табылатындығын анықтайды [13]. Қазіргі қоғамның экономикалық құрылымын қалыптастыру мен дамытуда жетекші және шешуші рөлді үкімет таңдаған экономикалық саясат шеңберінде жүзеге асырылатын мемлекеттік реттеу атқарады. Мемлекетке экономикалық реттеуді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін аса маңызды тетіктердің бірі қаржы тетігі – мемлекеттік бюджет негізгі буыны болып табылатын қоғамның қаржы жүйесі болып табылады.

Көріп отырғаныңыздай, әртүрлі авторлардың «мемлекеттік басқару» ұғымын түсіндірудің мемлекеттің белгілі бір әрекеттерін сипаттайтын өзіндік жеке тәсілі бар. Алайда, бұл анықтамаларда мемлекеттік басқаруды мемлекеттің әлеуметтік және экономикалық мемлекеттік ішкі жүйелерге әсер етуінің жүйелік тәсілі ретінде сипаттайтын жалпы компонент бар.

Әрі қарай, құрылыс саласындағы мемлекеттік реттеу процестерін қарастырамыз.

И.П.Тетериннің жұмысында құрылыс саласындағы субъектілерге және ел экономикасына әсер етудің маңызды тетігі мемлекеттердің инвестициялық саясаты болып табылатындығына баса назар аударылады [14]. Оның көмегімен мемлекет өндіріс қарқыны мен көлеміне, инфляция деңгейіне, ғылыми-техникалық прогресті жеделдетуге, қоғамдық өндіріс құрылымын өзгертуге және көптеген әлеуметтік мәселелерді шешуге тікелей әсер ете алады.

Марушева А.А., Прав Ю.Г., Барзилович Д.В. бірлескен жұмыста құрылыстағы әлеуметтік-экономикалық қатынастарды мемлекеттік реттеу тетіктері қарастырылған [15]. Авторлардың пікірінше, құрылыстағы мемлекеттік реттеу экономиканы дамыту, бәсекелестік ортаны кеңейту үшін жеке және қоғамдық хабардарлықтың үйлесімін қамтамасыз етеді, сонымен бірге жинақтау мен инвестициялық белсенділік арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етеді. Құрылыс саласын жоспарлау мен қаржыландырудың түрлері. Құрылыстағы әлеуметтік-экономикалық қатынастарды мемлекеттік реттеу аумақтарды жоспарлауға, қала құрылысын аймақтарға бөлуге, инженерлік ізденістерге, жобалауға, сондай-ақ құрылыс жұмыстарын тікелей орындауға және т. б. тиімді тәсілді қамтамасыз етеді.

Абакумов Р.Г. мен Криволапова В.В. мақаласында құрылыс саласындағы мемлекеттік реттеудегі сараланған тәсіл қарастырылған [16]. Авторлар экономикалық функцияларды іске асыру қажеттілігі мемлекетте белгілі бір механизмнің болуын білдіретінін атап көрсетеді. Нарық жағдайында экономиканы мемлекеттік реттеу – бүкіл экономикалық жүйенің тепе-тең өсуін қамтамасыз ету мақсатында микро және макроэкономикалық реттегіштердің көмегімен үкіметтің нарықтың жекелеген сегменттеріне мақсатты әсері. Үкімет қолданатын қоғамның экономикалық өмірінің барлық реттеушілерін экономикаға тікелей немесе жанама әсер ету әдістеріне жатқызуға болады. Тікелей реттеу әдістері заңнамалық және нормативтік қатынастарға негізделген және шаруашылық жүргізуші субъектілердің қызметіне әкімшілік әсерге дейін азаяды. Бұл шаралар экономикалық субъектілер тәуелсіз экономикалық таңдауға

емес, мемлекеттің нұсқамаларына негізделген шешімдер қабылдауға мәжбүр болады деп болжайды. Тікелей мемлекеттік реттеу әдістерінің ішінде экономиканың жекелеген секторларын, өңірлерді және фирмаларды мемлекеттік емес кәсіпорындарды субсидиялау түрінде қайтарымсыз нысаналы қаржыландырудың әртүрлі нысандары басым; жекелеген салаларға мемлекеттік инвестициялар да тікелей реттеу нысаны болып табылады. Жанама реттеу әдістері мемлекет экономикалық шешімдерді экономика субъектілері дербес қабылдаған кезде оларды мемлекеттің экономикалық мақсаттарына сәйкес келетін нұсқаларға бағыттайтын жағдайлар жасайды деп болжайды.

Д.Н. Силктің мақаласында мемлекеттік тапсырыстарды іске асыру мәселелері көтеріледі [17]. Автордың айтуынша, Мемлекеттік тапсырыстар осы саланы реттеудің жеке дербес саласы болып табылады. Орындау барысында жобалардың сапалық параметрлері жиі есептелмейді. Электрондық сатып алуды жүзеге асырған кезде келісімшарттың ең төменгі бағасын белгілейтін адам жеңеді. Бұл мердігердің тек сапаны үнемдеуге мүмкіндігі бар екенін білдіреді. Осылайша, аукциондық схема мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру кезінде бюджет қаражатын үнемдеуге мүмкіндік береді, бірақ тапсырысты орналастыру тиімділігін арттырмайды.

Т.Г.Дорошенко мен А.А.Кокарева өз мақаласында құрылыс бизнесін реттеудің қазіргі кездегі барлық баламаларын қарастырады [18]. Авторлар мемлекеттік реттеу шаралары жүйесінде қызметті лицензиялау кең таралған деп мәлімдейді. Кәсіпкерлікті мемлекеттік лицензиялау соңғы уақытқа дейін және реттеудің негізгі элементі болды. Қызметтің қандай да бір түрін лицензиялау шаруашылық жүргізуші субъектінің нормативтік талаптар мен стандарттарды сақтай отырып, белгілі бір қызмет түрін жүргізу құқығын ресми куәландырудың (танудың) ерекше рәсімі болып табылады.

Ал Г.М.Загидуллиннің, Л.Р.Мұстафиннің мақаласында құрылыс саласындағы мемлекеттік реттеу ең алдымен ипотеканы, ТКШ саласын және тұрғын үй құрылысы жөніндегі мемлекеттік бағдарламаларды қолдауға бағытталғаны айтылған [19]. Мақалада айтылғандай, мемлекет әр түрлі деңгейдегі мердігерлерді жаңа құрылыс тапсырыстарымен қамтамасыз етеді. Алайда, саланы монополиялаудың жоғары дәрежесіне, әкімшілік кедергілерге және сыбайлас жемқорлыққа байланысты мемлекеттік тапсырыстар, әсіресе ірі қаржыландырумен, мердігерлердің белгілі бір тізімінің құзыреті болып табылады. Қалған құрылыс ұйымдары негізінен қосалқы мердігерлік қызмет түрінде қатысады. Ал тұрғын үй құрылысындағы шаралар мемлекеттік бағдарлама бойынша экономикалық сыныптағы тұрғын үй және инженерлік инфрақұрылым объектілерінің құрылысына кредит беруді ынталандыруды кеңейтуге, коммуналдық инфрақұрылым объектілерінің үздіксіз жұмыс істеуін және жаңғыртылуын және инвестициялық жобаларды іске асыруды қамтамасыз етуге, көппәтерлі үйлерге күрделі жөндеу жүргізуге бағытталған.

«Құрылыс саласын мемлекеттік басқару» ұғымын айқындай отырып, мемлекеттік басқарудың тиімділігін бағалау өлшемдерімен танысу қажет.

Өз жұмысында А.Л.Миронов мемлекеттік ведомстволық басқарудың көпжылдық тәжірибесін талдау негізінде шартты түрде критерийлер деп атауға

болатын бірқатар позициялар (ережелер) негізінде мемлекеттік билік саласындағы басқарудың тиімділігін бағалауды ұсынады [20]:

1. Басқарудың жоғары тиімділігін қамтамасыз ету үшін бақылау органдарына түсетін ақпараттың сапасы, толықтығы және сенімділігі үлкен маңызға ие.

2. Мемлекеттік басқарудың уақтылы жүргізілуін ұйымдастыру шараларымен қамтамасыз ету қажет.

3. Мемлекеттік басқарудың жүйелілігі мен жүйелілігін қамтамасыз ету қажет.

4. Басқару объективті болуы керек, ол әртүрлі құқықтық актілерді, мемлекет басшылығының шешімдерін орындамаудың ресми себептерін іздеуге емес, олардың орындалмау фактілеріне объективті баға беруге бағытталуы керек.

5. Мемлекеттік басқару жүйесі қолайсыз болмауы керек.

6. Мемлекеттік басқару жүйесі мемлекеттік органдардың функцияларының қайталануын туғызбауға тиіс.

7. Басқару жедел және дауысты (көпшілік алдында) болуы керек.

Е.В. Карпенко зерттеу жұмысында қоғам дамуының қазіргі кезеңінде жалпы және мемлекеттік басқаруды ұйымдастырудағы мемлекеттік басқарудың тиімділігін бағалау, атап айтқанда, халықтың азаматтық белсенділігінің даму дәрежесін, оның билік органдарының қызметіне қосылуын ескерусіз мүмкін емес деген қорытындыға келді [21]. Әрі қарайғы зерттеулерде сөзсіз эвристикалық әлеуетке басқару процестерін зерттеудің адамға бағытталған парадигмасы ие, ол алынған нәтижелерді билік практикасына енгізген кезде қоғамның қазіргі жағдайын ескермейтін тиімсіз шешімдердің қауіп факторларын азайтуға мүмкіндік береді.

Мухаев Р.Т. мен Абрамова О. Г. жұмыстарында шетелдік зерттеулерде қолданылатын мемлекеттік басқару жүйесінің жұмыс істеу тиімділігінің ең көп таралған көрсеткіші сипатталған, бұл барлық халықаралық ұйымдар мойындаған GRICS кешенді көрсеткіші [22]. GRICS (Governance Research Indicator Country Snapshot) көрсеткіші әртүрлі елдердің мемлекеттік саясатын салыстыру арқылы мемлекеттік басқарудың тиімділігін бағалайды.

GRICS көрсеткіші 6 индекс негізінде есептеледі:

1) Дауыс беру құқығы және есеп беру (Voice and Accountability);

2) Саяси тұрақтылық және зорлық-зомбылықтың болмауы (Political Stability and Absence of Violence);

3) Үкіметтің тиімділігі (Government Effectiveness);

4) Заңнаманың сапасы (Regulatory Quality);

5) Заңның үстемдігі (Rule of Law);

6) Сыбайлас жемқорлықты бақылау (Control of Corruption).

Бұл параметрлер жалпы анықтама негізінде бөлінді, оған сәйкес «мемлекеттік басқару» ұғымы қоғамның сұраныстарына сәйкес келетін әртүрлі дәстүрлер мен ресми түрде бекітілген шешім қабылдау ережелерінің жиынтығы болып табылады.

Мемлекеттік реттеу процестерін оңтайландыру кезінде

орталықсыздандырудың рөлі өте маңызды. Орталықсыздандыру өкілеттіктер мен шешімдерді басқарудың төменгі деңгейіне, осы шешімдер қабылдануы және іске асырылуы тиіс жерге жақындатуды көздейді.

Авторлар В.В. Бухарский мен А.М. Лавров өз еңбегінде соңғы онжылдықта фискалдық орталықсыздандыру мемлекеттік басқару реформаларының маңызды үрдістерінің бірі болып табылатынын жазады [23]. Ол еншілес принципке негізделеді: жергілікті өкімет органдары өздерінің функцияларының жиынтығын орындауы және жергілікті салық түсімдері есебінен өз бюджетінің шешімдерін қабылдауы тиіс. Фискалдық орталықсыздандырудың маңыздылығы Маастрихт шарты және Жергілікті өзін-өзі басқарудың Еуропалық Хартиясы сияқты халықаралық құжаттарда атап көрсетілген. Орталықсыздандырудың мүмкіндіктері мен шектеулеріне, оның әсерін эмпирикалық бағалауға, бюджетаралық қатынастардың соңғы теориялық ұғымдарына және реттеудің негізгі қағидаттарына баса назар аударылады.

Өз мақаласында С.А. Колесник шетелдегі мемлекеттік билікті орталықсыздандырудың проблемалық мәселелерін зерттейді [24]. Басылымның хабарлауынша, жаһандану мен ақпараттық төңкеріс көптеген елдерді биліктің түрлі деңгейлеріндегі органдар рөлін қайта қарауға және олардың өңірлермен, жергілікті аумақтық қауымдастықтармен және азаматтық қоғаммен өзара іс-қимылын қайта қарауға мәжбүрлейді. Бұл реформалар, әдетте, аймақтық және жергілікті билік органдарына жауапкершілік беруді және өкілеттіктер мен функцияларды үкіметтен тысқары жерлерге беруді, сонымен бірге өңірлік және жергілікті билік органдарының құзыретін күшейтуді көздейді. Алайда дамушы елдердің едәуір бөлігі өкімет аппаратының бытыраңқылығы жағдайында, оның ішінде сыбайлас жемқорлық пен әртүрлі теріс пайдалану, ресурстарды тиімсіз бөлу, тиімсіз салық жүйесі және уәкілетті органдар мен лауазымға ие тұлғалардың қызмет көрсетуіне кәсіпорындық емес күйде қалуда. Осыған байланысты мемлекетті басқарудың ұтымды, тиімді, теңдестірілген жүйесін құру жөніндегі әртүрлі мемлекеттердің тәжірибесін зерделеу ерекше маңызға ие, онда мемлекетті орталықсыздандыру және ең алдымен атқарушы билік барлық дамыған елдерде жетекші орын алады.

Осы тақырыптағы әдебиеттерге шолу жасау шеңберінде құрылыс саласындағы мемлекеттік реттеудің тиімділігіне әсер ететін факторларды анықтауға бағытталған түрлі зерттеулер талданды.

Зерттеулерде мемлекеттік реттеу құрылыс саласының тұрақты дамуын қамтамасыз етудің қажетті құралы болып табылатыны атап көрсетіледі, бірақ мемлекеттік реттеу процестерін оңтайландыру қажет, ол ең жақсы нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Мемлекеттік реттеу процестерін оңтайландыруға өз кезегенде нормативтік құқықтық базаның сапасын арттыру, құрылыс жұмыстарын іске асыруды бақылау мен қадағалаудың тиімді жүйесін құру, сондай-ақ мемлекеттік органдар мен бизнес-қоғамдастық өкілдерінің өзара іс-қимылын жетілдіру есебінен қол жеткізілуі мүмкін.

Сондай-ақ, әдебиетке шолу жасау барысында құрылыс саласындағы мемлекеттік реттеудің тиімділігінің түрлі аспектілері бойынша зерттеулер талданды. Атап айтқанда, мемлекеттік реттеудің құрылыс саласына

инвестициялардың деңгейіне әсері қарастырылды.

Талдау негізінде құрылыс саласындағы мемлекеттік реттеу процестерін оңтайландыру оның тиімділігін арттырудың маңызды факторы болып табылады деген қорытынды жасауға болады. Ол үшін нормативтік құқықтық базаның сапасын арттыру, құрылыс жұмыстарының орындалуын бақылау мен қадағалаудың тиімді жүйесін құру жөнінде шаралар қабылдау қажет.

Осылайша, әдебиет көздерін талдау Қазақстандағы құрылыс саласының тиімділігін мемлекеттік реттеу процестерін оңтайландыру есебінен арттыруға болатынын көрсетті. Бұл үшін саланың дамуына әсер ететін экономикалық, құқықтық және институционалдық факторларға кешенді талдау жүргізу қажет. Құрылыс саласындағы тұрақтылық пен ашықтықты қамтамасыз ететін мемлекеттік реттеудің тиімді тетіктерін әзірлеуге, сондай-ақ әкімшілік кедергілерді азайтуға және мемлекеттік қызметтердің сапасын арттыруға ерекше назар аудару қажет.

Зерттеу әдістері

Осы магистрлік жобадағы зерттеу әдістері оның тиімділігін арттыру мақсатында Қазақстанның құрылыс саласындағы мемлекеттік реттеу процестерін оңтайландыруға бағытталған. Зерттеу шеңберінде 40 көрсеткіш бойынша ресми статистикалық деректер пайдаланылды, олар 2008 жылдан 2021 жылға дейінгі кезеңде Қазақстан өңірлері бөлінісінде жиналды. Бұл деректерді талдау үшін корреляция, регрессия және лаг әсерімен регрессия әдістері қолданылды.

Ең алдымен зерттеу аясында жиналған статистикалық мәліметтерге талдау жасалды. Деректер бос орындар мен шығарындыларға тексерілді, содан кейін әр көрсеткіштің негізгі статистикалық сипаттамалары сипатталды.

Тұрғын үймен қамтамасыз ету көрсеткіштері мен халықтың өмір сүру деңгейінің басқа да маңызды көрсеткіштері: халық саны, халықтың жан басына шаққандағы орташа номиналды табысы, Джини коэффициенті және жан басына шаққандағы ЖӨӨ арасындағы байланысты анықтау үшін корреляциялық талдау әдістері қолданылды. Пирсонның барлық көрсеткіштер жұбы арасындағы корреляция коэффициенттері есептелді. Корреляция коэффициенттерінің мәндері талданды және көрсеткіштер арасындағы ең күшті байланыстарды анықтау үшін пайдаланылды.

Құрылыс саласының тиімділігіне әсер ететін факторларды анықтау үшін регрессиялық талдау жасалды. Мақсатты индикаторға әсер ететін ең маңызды факторларды анықтау үшін бірнеше сызықтық регрессияның 2 моделі жасалды. Нысаналы көрсеткіш ретінде жан басына шаққандағы тұрғын үймен қамтамасыз ету деңгейі таңдалды.

Көрсеткіштердің динамикасын талдау үшін лаг әсері бар регрессия әдісі қолданылды. Өткен жылдардағы деректерді пайдалана отырып, тұрғын үй құрылысына салынған бюджеттік және жеке инвестициялардың тиімділігін талдау үшін регрессия модельдері жасалды.

Барлық есептеулерді жүргізу үшін R-Studio бағдарламалық жасақтамасы қолданылды. Ол үлкен көлемдегі деректермен тиімді жұмыс істеуге және R тілін қолдану арқылы күрделі талдаулар жүргізуге мүмкіндік береді.

Қазақстандағы инвестициялық жобаларды қаржыландыру бөлігінде мемлекеттік басқаруды орталықсыздандырудың күшті және әлсіз жақтарын (күшті, әлсіз жақтары), сондай-ақ мүмкіндіктері мен қауіп-қатерлерін (мүмкіндіктері, қауіп-қатерлері) бағалау үшін SWOT-талдау жүргізілді.

Бизнес-процестердің схемасын әзірлеу үшін BPMN-дегі процестерді модельдеуге арналған Bizagi Modeler бағдарламасы қолданылды.

Диаграммалар интерактивті графиктер мен карталарды жасауға арналған Datawrapper онлайн-сервисі көмегімен жасалды. Сонымен қатар стандартты MS Office SmartArt құралы қолданылды.

Зерттеу нәтижелері мен талдауы

Құрылыс индустриясы ел экономикасының ең дамыған және серпінді дамып келе жатқан салаларының бірі болып табылады. Ол инфрақұрылымды дамытуда, халықты тұрғын үймен қамтамасыз етуде және шетелдік инвестицияларды тартуда маңызды рөл атқарады. Құрылыстың экономикаға қосқан үлесі бірнеше тетіктер арқылы көрінеді:

1. Жұмыс орындарын құру. Құрылыс экономиканың еңбекті көп қажет ететін салаларының бірі болып табылады, бұл республикада жұмыс орындарының едәуір санын құруға алып келеді.

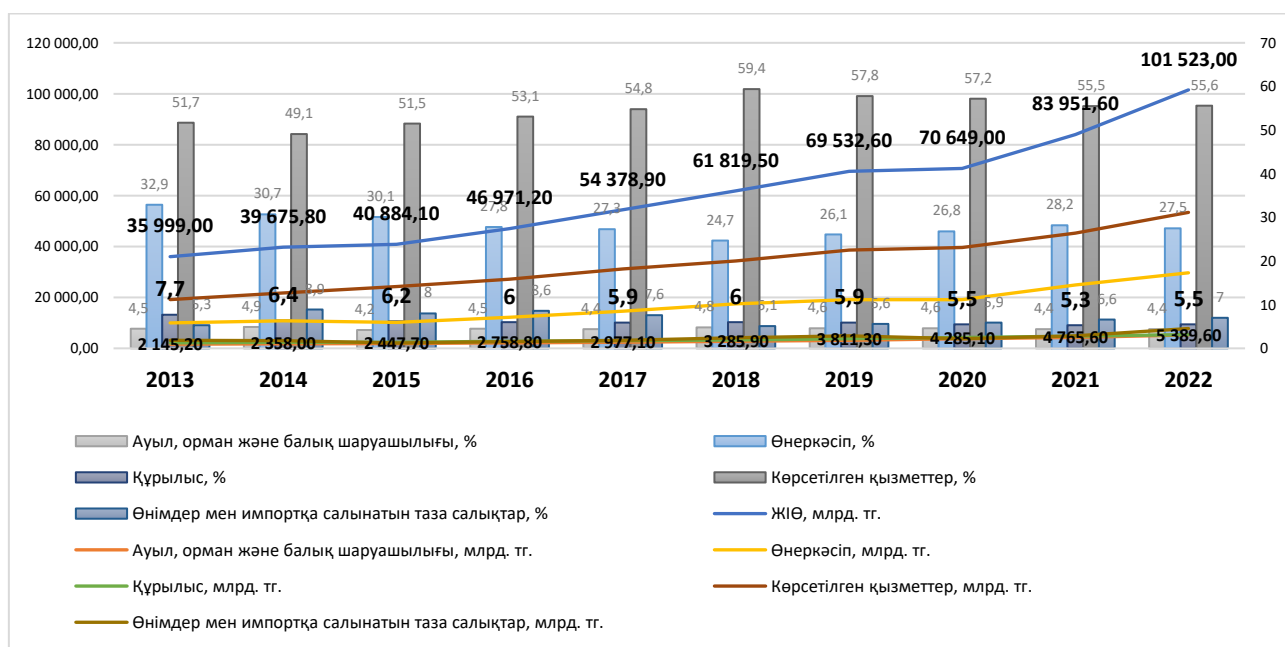
2. Инфрақұрылымды дамыту. Инфрақұрылымды, оның ішінде автомобиль жолдарын, көпірлерді, әуежайларды, темір жолдарды, гидротехникалық құрылыстарды, ғимараттарды және басқа да объектілерді дамытуда құрылыс индустриясы маңызды рөл атқарады, бұл тұтастай алғанда ел экономикасының дамуына ықпал етеді.

3. Инвестицияларды ынталандыру. Құрылыс елге шетелдік инвестицияларды тартудың негізгі факторларының бірі болуы мүмкін. Инвесторлар коммерциялық жылжымайтын мүлік және өнеркәсіптік нысандар сияқты жаңа нысандарды салу мүмкіндіктеріне қызығушылық танытып отыр.

4. Тұрғын үй қорын дамыту. Тұрғын үй құрылысы – халықтың өмір сүру сапасын арттыру және елдегі әлеуметтік проблемаларды шешу үшін маңызды міндет.

5. Еңбек өнімділігін арттыру. Құрылыс – ел экономикасында еңбек өнімділігін арттыруға ықпал ететін салалардың бірі.

Тұтастай алғанда, Қазақстанда құрылыс индустриясын дамыту жалпы ел экономикасын дамыту, халықтың өмір сүру сапасын арттыру және шетелдік инвестицияларды тарту үшін маңызды.

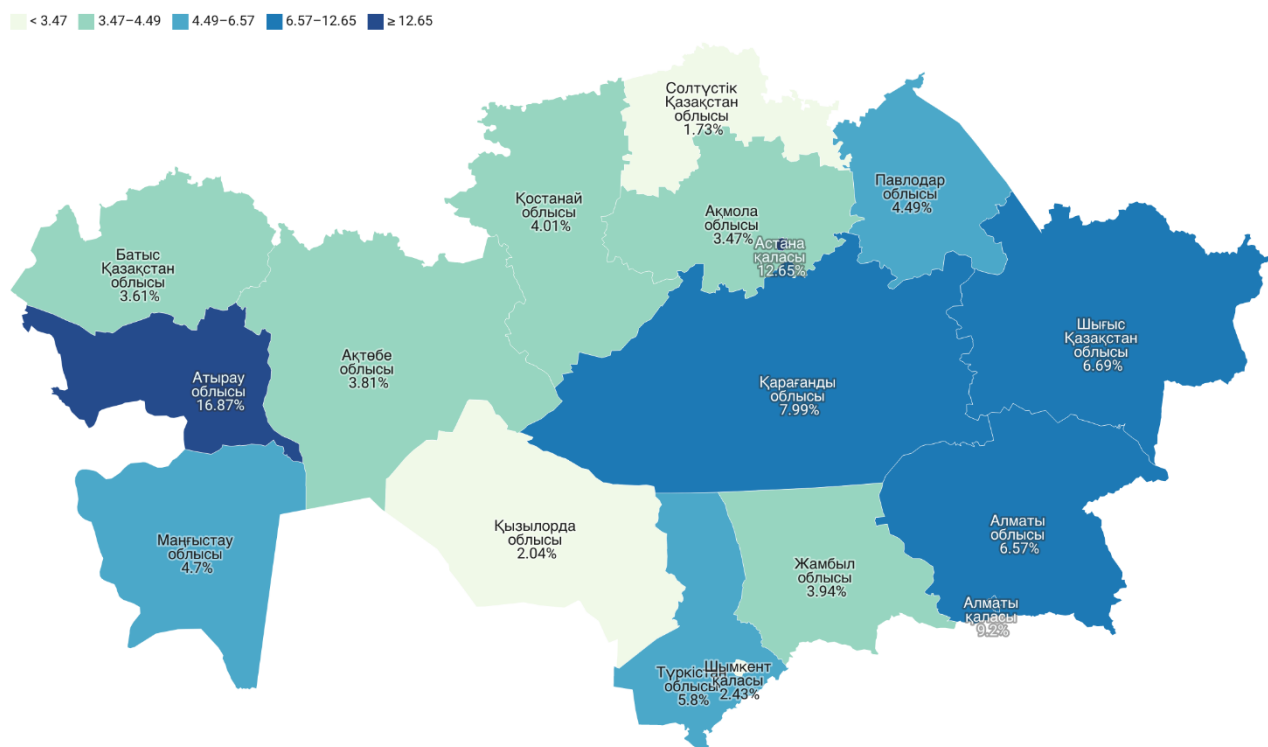
1-сурет – Қазақстан Республикасы ЖІӨ-нің 2013 – 2022 жж. құрылымы
Ескертпе – Автор дереккөздерден құрастырған: [24], [25], [26]

Елдің ЖІӨ құрылымындағы құрылыс үлесі 2022 жылдың қорытындысы бойынша 5,3%-ды құрады. Бұл құрылыс индустриясының ел экономикасында елеулі рөл атқаратынын және оның дамуына маңызды үлес қосатынын білдіреді (1-сурет).

Алайда соңғы жылдары ЖІӨ-дегі құрылыс үлесі төмендеп келе жатқанын атап өткен жөн. Мысалы, 2013 жылы бұл үлес шамамен 7,7%-ды құрады. Бұл ел экономикасының басқа салаларға, оның ішінде қызмет көрсету, мұнай-газ, тау-кен өндіру өнеркәсібі, ауыл шаруашылығына бағдарлана бастағанын көрсетеді.

Соған қарамастан, құрылыс индустриясы әлі күнге дейін Қазақстан экономикасының маңызды секторы болып табылады, ол жұмыс орындарын құруға, инфрақұрылымды дамытуға және халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал етеді.

Өңірлердің ЖӨӨ-дегі құрылыстың үлесі экономикалық даму деңгейіне және экономиканың құрылымына байланысты ерекшеленеді (2-сурет). 2021 жылдың қорытындысы бойынша ЖӨӨ-дегі құрылыс үлесі бойынша Атырау облысы (16,87%), Астана (12,65%) және Алматы қалалары (9,2%) көшбасшылар болды. Бұл өңірлер ЖӨӨ бойынша да бірінші орында. Ал бұл көрсеткіш бойынша Шымкент қаласы (2,43%), Қызылорда (2,04%) және Солтүстік Қазақстан (1,73%) облыстары аутсайдерлер болып табылады [27].

2-сурет – 2021 жылға арналған өңірлердің ЖӨӨ-дегі құрылыс үлесі
Ескертпе – Автормен әзірленген

Өңірлер үшін құрылыс саласын дамыту өте маңызды. Себебі өңірдің экономикасына құрылыс саласы мультипликативтік әсер ететінді. Мысалы, жаңа ғимаратты салу кезінде құрылыс компаниясы жергілікті өндірушілерден құрылыс материалдарын сатып ала алады, бұл құрылыс материалдарын өндіру

және жүктерді тасымалдау сияқты сабақтас салалардың дамуына ықпал етеді. Сондай-ақ, құрылыс аяқталғаннан кейін жиһаз және басқа да жабдықтар сатып алынады. Ал ғимаратты әр түрлі мақсатта пайдалануға болады. Мысалы, дүкен немесе кеңсе ретінде, бұл да жаңа жұмыс орындарын құруға және сабақтас салалардың қызметтеріне сұраныстың артуына әкеледі. Құрылыстың мультипликативтік әсері ЖӨӨ-нің өсуіне, жұмыспен қамтудың артуына және тұрғындардың өмір сүру деңгейінің артуына әкелуі мүмкін.

Халықтың тұрмыс деңгейі көрсеткіштерінің бірі – жан басына шаққандағы ЖӨӨ болып табылады.

1-кесте – Жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнім, мың теңге

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ақмола	1 301.7	1 427.9	1 513.9	1 818.2	2 107.8	2 301.0	2 621.2	3 102.5	3 644.9
Ақтөбе	2 298.1	2 361.4	2 135.0	2 464.9	2 749.7	3 136.0	3 396.8	3 329.8	3 982.1
Алматы	886.2	1 002.1	1 021.3	1 114.2	1 235.8	1 378.2	1 585.5	1 805.2	2 201.1
Атырау	7 083.0	7 553.3	7 171.2	8 653.1	9 685.1	12 465.5	14 584.4	11 883.2	16 037.4
БҚО	2 868.1	3 170.4	2 699.6	3 179.8	3 628.4	4 295.8	4 501.2	4 151.2	5 323.6
Жамбыл	813.9	897.4	918.3	1 062.7	1 210.0	1 366.3	1 518.8	1 675.8	1 976.9
Қарағанды	1 919.1	2 110.6	2 248.9	2 682.6	3 100.9	3 431.9	3 911.0	4 431.7	5 419.3
Қостанай	1 531.5	1 583.1	1 561.7	1 727.0	2 108.9	2 367.0	2 815.9	3 314.5	4 082.8
Қызылорда	1 983.0	1 848.9	1 534.3	1 701.1	1 839.0	2 088.1	2 289.1	2 033.3	2 345.1
Маңғыстау	3 592.7	4 049.6	3 443.0	3 880.6	5 058.8	5 682.5	5 352.8	4 335.1	4 966.5
ОҚО	791.3	868.9	891.1	975.3	1 097.7	-	-	-	-
Павлодар	2 341.3	2 315.8	2 293.1	2 606.9	3 134.3	3 641.1	4 023.3	4 151.4	5 185.0
СҚО	1 298.2	1 386.6	1 467.2	1 621.0	1 985.9	2 177.7	2 505.9	2 877.7	3 313.8
Түркістан	-	-	-	-	-	838.2	1 008.1	1 174.2	1 363.1
ШҚО	1 480.1	1 636.7	1 656.2	2 006.0	2 289.5	2 598.8	2 929.2	3 369.8	3 723.0
Астана қ.	4 374.3	4 821.6	5 574.8	5 273.3	5 766.2	6 359.5	7 075.8	6 873.6	7 361.9
Алматы қ.	4 779.1	5 021.0	5 439.6	6 138.5	6 694.2	6 635.9	7 183.9	6 913.0	7 495.8
Шымкент қ.	-	-	-	-	-	2 217.1	2 152.1	2 360.3	2 442.9

Ескертпе - Дереккөз [27]

Деректерді бастапқы талдау 2013 жылдан бастап 2021 жылға дейін Қазақстан өңірлерінде жан басына шаққандағы ЖӨӨ деңгейі айтарлықтай ауытқығанын көрсетті. Осы кезеңде жан басына шаққандағы ЖӨӨ-нің ең жоғары деңгейі Атырау облысында және Алматы және Астана қалаларында тіркелді (1-кесте). Жан басына шаққандағы ЖӨӨ ең төмен деңгейі Түркістан, Жамбыл, Қызылорда және Алматы облыстарында.

Талдау нәтижелері бойынша Қазақстан өңірлерінде жан басына шаққандағы ЖӨӨ деңгейі айтарлықтай өзгеріп, жыл мен өңірге байланысты ауытқиды деген қорытынды жасауға болады. Осы ауытқулардың себептеріне неғұрлым егжей-тегжейлі талдау жүргізу, сондай-ақ инвестициялардың даму перспективалары мен бағыттарын айқындау үшін жан басына шаққандағы ЖӨӨ-нің ең жоғары және ең төмен деңгейі бар өңірлерді анықтау қажет.

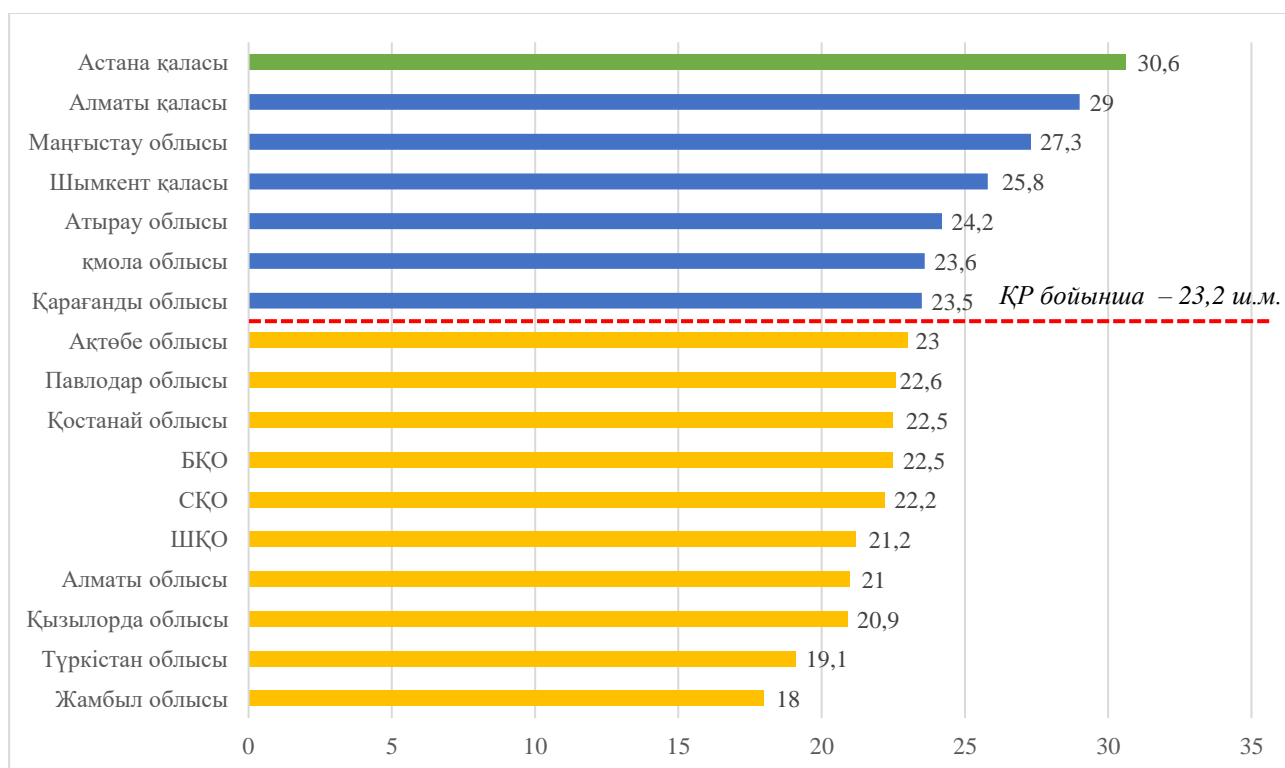
Белгілі бір елде немесе өңірде өмір сүру сапасы мен халықтың әл-ауқат

деңгейін көрсететін тағы бір маңызды әлеуметтік-экономикалық көрсеткіш халықты тұрғын үймен қамтамасыз ету деңгейі болып табылады.

Тұрғын үй адамдардың денсаулығы мен әл-ауқатына, сондай-ақ олардың экономикалық және әлеуметтік тұрақтылығына тікелей әсер етеді. Жақсы тұрғын үй адамдарды жайлы және қауіпсіз өмір сүру жағдайларымен қамтамасыз етеді, денсаулықты сақтауға көмектеседі, отбасылық қарым-қатынастарды нығайта түседі, жеке тұлғаның рухани және әлеуметтік дамуына ықпал етеді. Керісінше, тұрғын үйдің болмауы немесе оның жеткіліксіздігі әртүрлі проблемаларға, соның ішінде ауруларға, әлеуметтік-экономикалық қауіпсіздікке, табиғи апаттарға осалдықтың күшеюіне және т.б. әкеп соғуы мүмкін.

Тұрғын үймен қамтамасыз ету деңгейі ел экономикасы үшін де маңызды. Тұрғын үй жалпы экономика мен қоғамды дамыту үшін қажетті инфрақұрылымның негізгі элементтерінің бірі болып табылады. Жақсы тұрғын үйдің болуы инвестицияларды тартуға, өндірісті дамытуға және халықтың жоғары өмір сүру деңгейін қамтамасыз етуге көмектеседі.

Тұтастай тұрғын үймен қамтамасыз ету деңгейі елдің немесе өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуын бағалаудың маңызды көрсеткіші болып табылады және халықтың өмір сүру сапасы мен әл-ауқатын айқындайды.

3-сурет – Тұратын бір адамға шаққандағы тұрғын үймен қамтамасыз етілу деңгейі, ш. м.

Ескертпе – Дереккөз [2]

2021 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстанда тұратын бір адамға шаққандағы тұрғын үймен қамтамасыз етілу деңгейі бар болғаны 23,2 шаршы

метрді құрайды. Ең төменгі көрсеткіштер Жамбыл (18,0 шаршы метр), Түркістан (19,1 шаршы метр), Қызылорда (20,9 шаршы метр), Алматы (21,0 шаршы метр) және Шығыс Қазақстан (21,2 шаршы метр) облыстарында. Астана (30,6 шаршы метр), Алматы (29,0 ш.м.) және Маңғыстау облысы (27,3 шаршы метр) көшбасшылары болып табылады (3-сурет).

БҰҰ-ның әлеуметтік стандарттарына сәйкес қамтамасыз ету көрсеткіші бір тұрғынға кемінде 30 шаршы метрді құрауы тиіс[3].

Тұрғын үймен қамтамасыз ету деңгейін арттыру біздің еліміз үшін маңызды міндет болып табылады. Тұрғын үй әлеуметтік инфрақұрылымның негізгі элементтерінің бірі болып табылатындықтан, тұрғын үй адамдарды бастарының үстінен шатырмен қамтамасыз етеді, оларды қолайсыз ауа райынан қорғайды және жайлы өмір сүру жағдайларын қамтамасыз етеді.

2-кесте – Тұрғын үй алуға кезекте тұрғандар саны (07.04.2023 жылға)

Өңір	Барлығы	ҰОС ардагерлері	Жетім балалар	Көпбалалы отбасылар	ХӘОТ	Мемлекеттік қызметшілер	Тұрғын үйі апатты деп танылған, ҚР азаматтары
Астана қ.	47594	1	2758	6508	19681	18572	74
Алматы қ.	40207	0	2343	5695	18031	14137	1
Шымкент қ.	49827	0	1980	10672	17301	19846	28
Абай	19565	0	2940	2364	7192	6955	114
Ақмола	23343	15	4415	2235	9514	6943	221
Ақтөбе	35361	0	3283	4678	14608	12652	140
Алматы	36506	17	4432	9270	14336	8443	8
Атырау	29305	0	1565	5420	9655	12198	467
ШҚО	22155	1	4030	1974	8097	7793	260
Жамбыл	40487	4	2967	8096	17911	11502	7
Жетісу	29094	5	3061	4596	12932	8393	107
БҚО	31987	5	2605	3489	11704	13708	476
Қарағанды	33463	0	6227	2667	12789	11625	155
Қостанай	27145	6	5835	1446	10533	9256	69
Қызылорда	36149	1	2249	6809	14334	12213	543
Маңғыстау	24680	0	1014	3446	9151	11060	9
Павлодар	27336	2	3967	1925	12407	8940	95
СҚО	21198	0	3609	754	7683	8947	205
Түркістан	54349	7	1929	16164	23225	12918	106
Ұлытау	6432	0	949	820	2877	1642	144
Барлығы	636 183	64	62 158	99 028	253 961	217 743	3 229

Ескертпе - Дереккөз [30]

Ақпараттық қызметтің қазіргі мәліметтеріне сәйкес, еліміздің барлық өңірлерінде 630 мыңнан астам тұрғын баспана алу кезегіне тұр (2-кесте). Кезекте тұрған 250 мыңнан астам адам халықтың әлеуметтік жағынан осал топтары, 161 мың көп балалы отбасылар мен жетім балалар, 3 мыңнан астам тұрғын үй апатты деп танылған азаматтар. Бүгінгі таңда барлық мемлекеттік бағдарламалар бойынша 66,9 мың адам ғана тұрғын үй алды [31].

Халықты тұрғын үймен қамтамасыз етуге және кезекте тұрғандар санын азайтуға мемлекет «7-20-25», «Баспана хит», «Бақытты отбасы», «Нұрлы жер», «Шаңырақ», «Алматы жастары», «Елорда жастары», «Әскери баспана», «Жас Отбасы» сияқты тұрғын үй бағдарламаларын іске асыруда. Бұл бағдарламалар табысы төмен және орташа азаматтарды қоса алғанда, азаматтар үшін тұрғын үйге қол жетімділік проблемасын шешуге, сондай-ақ еліміздің тұрғын үй қорын

жаңартуға және тұрғын үйдің сапасын арттыруға бағытталған [32].

Тұрғын үй бағдарламасының негізгі мақсаттарының бірі жас отбасыларды қолдау және олардың өмір сүру жағдайын жақсарту болып табылады. Бағдарламаларда тұрғын үй сатып алуға жеңілдікті несиелер, сондай-ақ тұрғын үй құрылысына немесе оны жөндеуге субсидиялар қарастырылған.

Сондай-ақ, «Қуатты өңірлер – ел дамуының драйвері» ұлттық жобасы аясында 2021 жылдан бастап «Жайлы тұрғын үйі» бағдарламасы іске асырылуда. Мемлекеттік бағдарламаға 2021-2025 жылдарға арналған бюджет 1,95 трлн теңге және 100 млн шаршы метрден астам тұрғын үйді пайдалануға беру жоспарланып отыр.

Ұлттық жоба инженерлік-коммуникациялық инфрақұрылымды дамыту және жайластыру, жеке құрылыс салу үшін жер учаскелерінің инженерлік желілерін жайластыру, жергілікті атқарушы органдардың мемлекеттік тұрғын үй құрылысын салуы (сатып алуы), әлеуметтік несиелік тұрғын үй құрылысын қаржыландыру үшін жергілікті атқарушы органдардың облигациялар шығаруы, кейіннен төмендетілген пайыздық мөлшерлемелер бойынша несие беру үшін «Отбасы банкіне» бюджеттік кредит беру жөніндегі іс-шараларды көздейді [33].

Тұрғын үй тапшылығы кедейшілік, панасыздық, теңсіздік, кемсітушілік сияқты түрлі әлеуметтік проблемаларға әкелуі мүмкін. Бұдан басқа, тұрғын үй деңгейінің төмендігі экономикалық өсуді шектеуі мүмкін, өйтетіні адамдардың денсаулығы мен біліміне, жұмысқа қол жеткізу мен бизнес мүмкіндіктеріне әсерін тигізеді.

Осы проблеманы зерттеу барысында тұрғын үймен қамтамасыз ету деңгейі мен халықтың өмір сүру деңгейінің басқа да маңызды көрсеткіштерінің өзара байланысы талданды, мысалы: халық саны, жан басына шаққандағы атаулы табыс, Джини коэффициенті және жан басына шаққандағы ЖӨӨ.

3-кесте – Корреляциялық талдау нәтижелері

	Тұрғын үймен қамтамасыз ету	Халық саны	Жан басына шаққандағы атаулы табыс	Джини коэффициенті	Жан басына шаққандағы ЖӨӨ
Тұрғын үймен қамтамасыз ету	1	-	0.68815865	0.11995637	0.5560747
Халық саны	-	1	-	-	-
Жан басына шаққандағы атаулы табыс	0.68815865	-	1	-0.02940721	0.9175492
Джини коэффициенті	0.11995637	-	-0.02940721	1	-0.1089942
Жан басына шаққандағы ЖӨӨ	0.5560747	-	0.9175492	-0.10899420	1

Ескертпе – Автормен әзірленген

Корреляциялық талдау нәтижелері (3-кесте) тұрғын үймен қамтамасыз ету басқа факторлармен салыстырғанда тек халықтың жан басына шаққандағы атаулы табыстары мен жан басына шаққандағы ЖӨӨ арасындағы өзара байланысты көрсетеді.

Халықтың табысының өсуімен адамдардың тұрғын үйді сатып алуға және ұстауға көбірек мүмкіндіктері бар. Табыстың неғұрлым жоғары деңгейі адамдарға қайда тұру керектігін, қандай тұрғын үй түрін таңдау керектігін және тұрғын үйдің қандай түрі олардың қажеттіліктеріне сай келетінін көбірек

таңдауға мүмкіндік береді. Табыстың жоғары деңгейі адамдарға тұрғын үй сатып алу немесе жақсы аймақта пәтер жалға алу үшін ипотека алуға мүмкіндік береді. Жан басына шаққандағы ЖӨӨ-нің өсуі де өңір халқының табысының өсуіне алып келеді.

Зерттеу мен талдау нәтижелеріне сүйене отырып, тұрғын үймен қамтамасыз ету деңгейі маңызды әлеуметтік көрсеткіштердің бірі болып табылады деп айтуға болады, өйткені ол халықтың негізгі қажеттіліктерін қанағаттандырудың және өмір сүру сапасын арттырудың маңызды факторы болып табылады.

Сондықтан үкімет тиісті бағдарламалар мен саясатты құру арқылы тұрғын үймен қамтамасыз ету деңгейін арттыру бойынша жұмыс жүргізуі тиіс. Бұл проблеманы мемлекеттік реттеу тетіктерінің бірі тұрғын үй құрылысына инвестициялар болып табылады.

Тұрғын үй құрылысына инвестицияларды мемлекеттік қолдауды, жеке инвестицияларды, сондай-ақ халықаралық көмекті қоса алғанда, әртүрлі тәсілдермен жүзеге асыруға болады. Мемлекеттік қолдау тұрғын үй құрылысын субсидиялауды, инвесторлар үшін салықтық жеңілдіктерді, әлеуметтік тұрғын үй бағдарламаларын, сондай-ақ басқа да шараларды қамтуы мүмкін. Жеке инвестициялар ипотека, облигациялар және т.б. сияқты әр түрлі қаржы құралдары арқылы тартылуы мүмкін, Халықаралық көмек несиелер мен гранттар түрінде берілуі мүмкін.

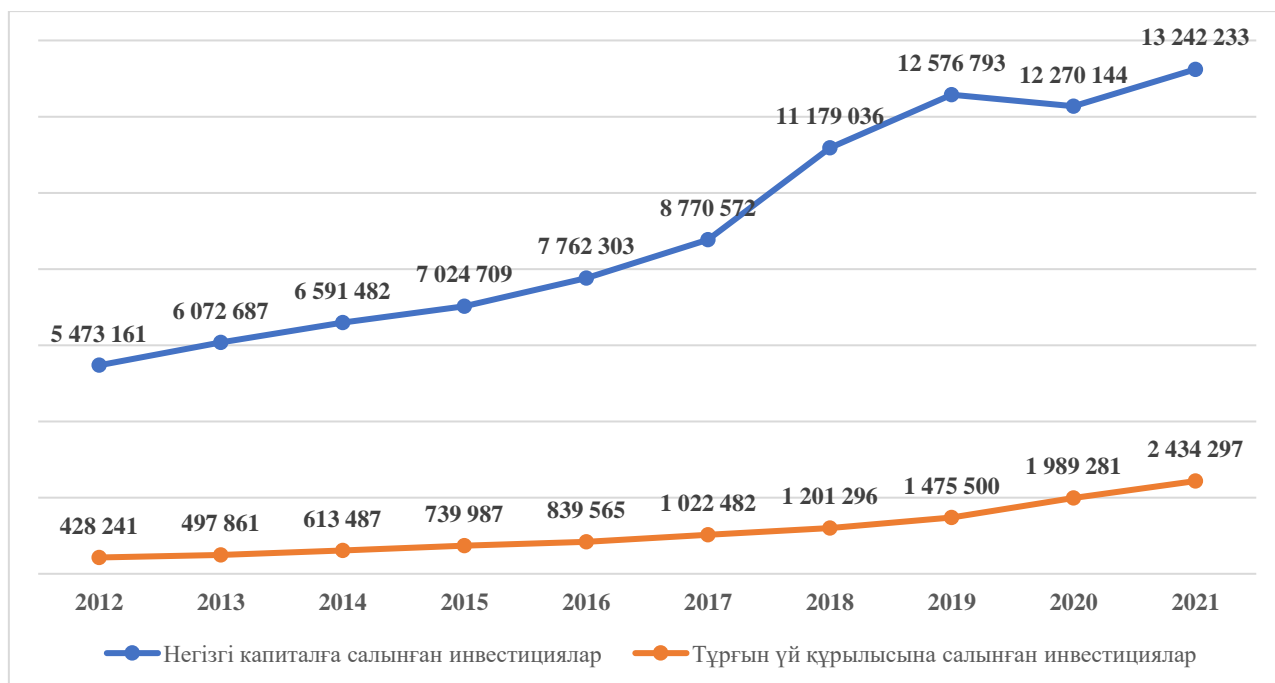
Тұрғын үй құрылысына инвестиция салудың көптеген артықшылықтары бар. Біріншіден, ол жұмыс орындарын құрып, құрылыс саласының дамуына септігін тигізеді. Екіншіден, ол халықтың өмір сүру сапасын жақсартып, оның әл-ауқатын арттырады. Үшіншіден, ол экономикалық өсімді және қала құрылысын дамытуды ынталандырады.

Жалпы, тұрғын үй құрылысына инвестиция салу халықты тұрғын үймен қамтамасыз ету деңгейін арттырудың маңызды құралы болып табылады. Алайда, барынша тиімділікті арттыру үшін мемлекеттік қолдау мен жеке инвестицияларды қоса алғанда, кешенді тәсілді пайдалану қажет.

Соңғы 10 жылда құрылыс саласына инвестициялар тұрақты өсуде (4-сурет). Жалпы республика бойынша негізгі капиталға инвестициялар 2 есеге өсті: 2012 жылғы 5,4 трлн. теңгеден 2021 жылғы 13,2 трлн. теңгеге дейін. 2021 жылдың қорытындысы бойынша өңірлер арасында Атырау облысы (2,9 трлн теңге), Астана (1,2 трлн теңге) және Алматы қалалары (1,2 трлн теңге) көш басында [35]. Атырау облысы мұнай-газ саласына ірі инвесторларды тартатын мұнай мен газға бай. Алматы мен Астана инфрақұрылымы дамыған және ірі нарықтарға шығатын ірі қалалар болып табылады, бұл оларды инвесторлар үшін тартымды етеді. Осы факторлардың барлығы бірге негізгі капиталға инвестициялардың үлкен көлемін тартуға септігін тигізеді.

Ең төменгі көрсеткіш Жамбыл (398,6 млрд. теңге), Солтүстік Қазақстан облысы (333,1 млрд. теңге) және Қызылорда (308,9 млрд. теңге) облыстарында. Бұл бірнеше факторларға байланысты болуы мүмкін. Негізінен, бұл ірі өнеркәсіптік объектілердің болмауы. Бұл өңірлерде негізгі қорларға

инвестициялардың үлкен көлемін тарта алатын ірі өнеркәсіптік объектілер жоқ.

4-сурет – Қазақстан Республикасындағы құрылысқа салынған инвестициялардың серпіні, млн. теңге

Ескертпе – Дереккөздерден автор құрастырған [34], [35]

Сондай-ақ, тұрғын үй құрылысына инвестициялардың өсуі жалғасуда. 2012 жылдан бастап республикада тұрғын үй құрылысына инвестициялар көлемі бес еседен астамға өсті: 428,2 млрд. теңгеден 2021 жылдың қорытындысы бойынша 2,4 трлн теңгеге дейін.

Облыстар мен қалалар арасында 2021 жылдың қорытындысы бойынша елдің үш мегаполисі көшбасшы болып табылады: Астана (590,8 млрд. теңге), Алматы (486,1 млрд. теңге) және Шымкент (150,4 млрд. теңге) [34]. Бұл осы қалалардың экономикалық дамуының жоғары деңгейімен байланысты. Астана, Алматы және Шымкент қалалары Қазақстанның ең ірі және экономикалық дамыған қалалары болып табылады. Халық табысының жоғары деңгейі және халық санының өсуі, сондай-ақ инфрақұрылымның жоғары деңгейі бұл қалаларды тұрғын үй құрылысына инвесторлар үшін тартымды етеді. Сондай-ақ бұл қалаларда тұрғын үй тапшылығы байқалады, бұл жаңа тұрғын үй жобаларына сұранысты арттырады.

Тұрғын үй құрылысына инвестициялардың ең төмен қарқыны республиканың солтүстік өңірлерінде: Қостанай (57,4 млрд. теңге), Солтүстік Қазақстан облысы (47,9 млрд. теңге) және Павлодар (28,3 млрд. теңге) облыстарында. Қазақстанның солтүстік өңірлеріне қатал климат тән, бұл тұрғын үй құрылысы мен пайдалануды қиындатады және шығынды етеді. Сондай-ақ, бұл өңірлерде оңтүстік өңірлермен салыстырғанда халық тығыздығының төмендігі байқалады, бұл тұрғын үй құрылысына сұранысты төмендетеді.

Бір адамға шаққандағы тұрғын үймен қамтамасыз етілу деңгейі мен инвестициялар арасындағы өзара байланыс төменде талқыланады. Осы мақсатта

екі факторлы модель құрылып, регрессиялық талдау жүргізілді. Талдауға арналған деректер Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының 2008 - 2021 жылдар аралығындағы ресми материалдарынан жиналды .

$$Y_x = 2,1 - 0,004X_1 + 0,085X_2 \quad (\text{№1 модель})$$

бұл жерде Y_x – бір адамға шаққандағы тұрғын үймен қамтамасыз етілу деңгейі; X_1 – негізгі капиталға салынған инвестициялар; X_2 – тұрғын үй құрылысына салынған инвестициялар.

	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)
(Intercept)	2.189253	0.152737	14.333	< 2e-16 ***
log(baza\$Invest v OK_mlng)	-0.004256	0.016333	-0.261	0.795
log(baza\$Invest v ZhilStroi_mlng)	0.085866	0.011240	7.640	6.21e-13 ***
Signif. codes: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1				
Residual standard error: 0.1258 on 225 degrees of freedom				
Multiple R-squared: 0.3253, Adjusted R-squared: 0.3193				
F-statistic: 54.25 on 2 and 225 DF, p-value: < 2.2e-16				

№1 модельдің регрессиялық талдау нәтижелері тұрғын үй құрылысына салынған инвестициялардың 1%-ға өсуі тұрғын үймен қамтамасыз етудің бір тұрғынға шаққанда 0,085%-ға өсуіне әкелетінін көрсетеді. P-value мәні 6,21e-13, Бұл айнымалылар арасында статистикалық маңызды айырмашылық бар екенін білдіреді.

Негізгі капиталға салынған инвестициялар факторы бойынша тұрғын үймен қамтамасыз етуге әсерін қарастырмауға болады. Себебі бұл көрсеткіш бойынша әсер ету коэффициенттері сенімді емес (p-мәні 0,05-тен әлдеқайда жоғары) болуына байланысты. Бұл негізгі капиталға салынған инвестициялардың ғимараттар, жабдықтар, машиналар, көлік құралдары және шаруашылық қызмет үшін қажетті басқа да материалдық ресурстар сияқты физикалық активтерді құруға және дамытуға бағытталғандығымен байланысты.

Тұрғын үймен қамтамасыз ету деңгейін арттыру мақсатында тұрғын үй құрылысына инвестиция салудың тиімділігі қисынды түсінікті. Бұл инвестициялар пәтерлер, үйлер, пәтерлер және басқа да тұрғын үй-жайлар сияқты тұрғын үй жылжымайтын мүлік объектілерін құруға және дамытуға бағытталған.

Тұрғын үй құрылысына мемлекеттік және жеке инвестициялардың тиімділігін талдау үшін №2 модель құрылды. Талдауға арналған деректер Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының 2008 - 2021 жылдар аралығындағы ресми материалдарынан жиналды .

$$Y_x = 2,24 - 0,004X_1 + 0,076X_2 \quad (\text{№2 модель})$$

бұл жерде Y_x – бір адамға шаққандағы тұрғын үймен қамтамасыз етілу деңгейі; X_1 – тұрғын үй құрылысына салынған мемлекеттік инвестициялар; X_2 – тұрғын үй құрылысына салынған жеке инвестициялар.

	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)
(Intercept)	2.240153	0.127086	17.627	< 2e-16 ***
log(baza\$Invest v ZhilStroi gos mlntg)	0.004269	0.014881	0.287	0.775
log(baza\$Invest v ZhilStroi chast mlntg)	0.076884	0.011282	6.815	2.35e-10 ***
Signif. codes: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1				
Residual standard error: 0.1174 on 145 degrees of freedom				
Multiple R-squared: 0.3105, Adjusted R-squared: 0.301				
F-statistic: 32.65 on 2 and 145 DF, p-value: 1.963e-12				

№2 модельді регрессиялық талдау нәтижелері бойынша тұрғын үй құрылысына жеке инвестициялар мемлекеттік инвестицияларға қарағанда тиімдірек деген қорытынды жасауға болады. Тұрғын үй құрылысына жеке инвестициялардың 1%-ға өсуі кезінде тұрғын үймен қамтамасыз ету деңгейі бір тұрғынға шаққанда 0,076%-ға өседі. P-value мәні 2,35e-10, ол қажетті деңгей шеңберде.

Бұл модельде мемлекеттік инвестициялардың әсерін қарастырмаймыз, себебі сенімділік деңгейі талап етілетін <0,05 коэффициентінен жоғары.

№2 модельде талдау жалпы Қазақстан бойынша жүргізілді. Елімізде өңірлік дамудың деңгейі әр түрлі екендігі белгілі. Бұл экономикалық әлеует, географиялық орналасу, әлеуметтік-демографиялық жағдай сияқты түрлі факторларға байланысты.

Астана, Алматы, Атырау облыстары сияқты кейбір өңірлерде өнеркәсіп, мұнай-газ кешені және басқа салалар есебінен экономикалық дамудың неғұрлым жоғары деңгейі бар. Сондай-ақ, бұл өңірлерде инвестиция тартатын және экономикалық өсімге ықпал ететін инфрақұрылым неғұрлым дамыған.

Сонымен қатар, даму деңгейі төмен өңірлер, мысалы, Жамбыл, Қызылорда, Солтүстік Қазақстан облыстары және т.б. инвестициялардың төмендігі, инфрақұрылымның жеткіліксіздігі, жұмыс күшінің тапшылығы және т.б. сияқты түрлі сын-тегеуріндермен бетпе-бет келіп отыр. Мұндай факторлар өңірдің дамуын шектеп, әлеуметтік-экономикалық проблемаларға әкелуі мүмкін.

Осыған байланысты өңірлер бойынша мемлекеттік және жеке инвестициялардың тиімділігін жеке есептеу қажеттілігі туындайды. Өйткені олардың арасындағы теңсіздік салдарынан тұрғын үй құрылысына мемлекеттік және жеке инвестициялардың тиімділігі әр түрлі әсер етуі мүмкін.

Тұрғын үй құрылысына салынған инвестициялардың тиімділігін талдау үшін әрбір өңір бойынша №2 модель негізінде есептеулер жүргізілді. Деректер 2008-2021 жылдар аралығында (Шымкент қаласы мен Түркістан облысы бойынша деректер 2018 жылдан бастап) ҰСБ ресми жариялануынан жиналды. Сондай-ақ, модельдің сапасын арттыру мақсатында көрсеткіштерге логарифмдеу жүргізілді.

№2 модель негізінде өңірлер бойынша тұрғын үй құрылысына инвестициялардың тиімділігін талдау нәтижелері (4-кесте) келесі тұжырымға әкелді. Халықтың тұрғын үймен қамтамасыз етілу деңгейін арттыру кезінде еліміздің барлық өңірлерінде дерлік, Алматы және Қызылорда облыстарын қоспағанда, жеке инвестициялардың мемлекеттік инвестицияларға қарағанда

тиімдірек екенін көрсетеді.

Бұл жеке инвесторлардың мемлекетке қарағанда экономикалық тиімділігінің жоғары деңгейіне ие болуымен байланысты. Олар пайдаға бағдарланған және өз инвестицияларының жоғары кірістілігін қамтамасыз ету үшін ресурстарды барынша тиімді пайдалануға ұмтылады. Сондай-ақ, жеке инвесторлар әдетте мемлекеттік органдарға қарағанда икемдірек және нарықтағы өзгерістерге жедел жауап бере алады. Олар тұтынушылық талаптардың өзгеруіне және экономикалық жағдайдың өзгеруіне тез бейімделуі мүмкін.

4-кесте – №2 модель негізінде өңірлер бойынша тұрғын үй құрылысына инвестициялардың тиімділігін талдау

Өңірлер	Мемлекеттік инвестициялар	Жеке инвестициялар	R-squared	p-value
Ақмола	0.6773	0.0182 *	0.8026	0.003247
Ақтөбе	0.94794	0.00649 **	0.7033	0.01102
Алматы	0.00313 **	0.25444	0.7674	0.005306
Атырау	0.382	5.66e-05 ***	0.9589	2.94E-05
БҚО	0.178467	0.000744***	0.9635	2.05E-05
Жамбыл	0.844904	0.000238 ***	0.9866	1.01E-06
Қарағанды	0.24799	0.00515 **	0.8296	0.002088
Қостанай	0.81779	0.00286 **	0.7991	0.003422
Қызылорда	0.0364 *	0.0528 .	0.7314	0.008179
Маңғыстау	0.895735	2.96e-05 ***	0.9468	6.35E-05
Павлодар	0.0647 .	0.0447 *	0.3985	0.09181
СҚО	0.464	0.238	0.842	0.001663
Түркістан	0.10059	0.04006 *	0.997	0.03168
ШҚО	0.0196 *	0.0067 **	0.9195	0.0002198
Астана қ.	0.7047	0.0227 *	0.6976	0.01167
Алматы қ.	0.8513	0.0292	0.5543	0.03734
Шымкент қ.	0.293	0.1266	0.9212	0.1621

Signif. codes: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

Ескертпе – Автормен әзірленген

Алайда, мемлекеттік инвестициялардың да артықшылықтары бар, әсіресе нарықтық тетіктер халықтың барлық топтарын, оның ішінде халықтың неғұрлым осал топтарын тұрғын үймен қамтамасыз ете алмайтын жағдайларда. Мұндай жағдайларда мемлекеттік инвестициялар мен бағдарламалар ең көп мұқтаж жандарды баспанамен қамтамасыз етуде маңызды рөл атқара алады.

Әр түрлі уақыт кезеңдеріндегі айнымалылар арасындағы қатынастарды зерттеу үшін артта қалу әсерімен регрессиялық талдау жүргізу қажет. Модельді құру үшін 2013-2021 жж. арналған ҰСБ ресми статистикасын 3 көрсеткіш бойынша аламыз: бір адамға шаққандағы тұрғын үймен қамтамасыз етілу деңгейі, тұрғын үй құрылысына мемлекеттік инвестициялар және тұрғын үй құрылысына жеке инвестициялар.

Көрсеткіштердің салыстырмалылығы мен симметриясы, модельдің сапасын жақсарту үшін деректер логарифмделді.

$$Y_x = 6,6X_1 + 4,4X_2 - 100,54$$

(№3 модель)

бұл жерде Y_x – бір адамға шаққандағы тұрғын үймен қамтамасыз етілу деңгейі; X_1 – тұрғын үй құрылысына салынған мемлекеттік инвестициялар; X_2 – тұрғын үй құрылысына салынған жеке инвестициялар.

Бұл модель айнымалылардағы өзгерістердің тәуелді айнымалыға тек ағымдағы кезеңде ғана емес, өткен кезеңдерде де әсерін бағалауға мүмкіндік береді.

	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)
(Intercept)	-100.54599	1.97923	-50.80	0.0125 *
L(log(lag(disser.ts[, 4], -4)))	6.60862	0.21293	31.04	0.0205 *
L(log(lag(disser.ts[, 5], -3)))	4.40095	0.08154	53.98	0.0118 *
Signif. codes: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1				
Residual standard error: 0.1272 on 1 degrees of freedom (0 пропущенных наблюдений удалены)				
Multiple R-squared: 0.9997, Adjusted R-squared: 0.9992				
F-statistic: 1955 on 2 and 1 DF, p-value: 0.01599				

№3 модельдің артта қалушылық әсерімен регрессиялық талдау нәтижелері мемлекеттік инвестициялардың, сондай-ақ жеке инвестициялардың халықты тұрғын үймен қамтамасыз ету деңгейіне оң әсерін тигізетінін көрсетеді. Бірақ әсер ету кезеңдері әр түрлі.

Жеке инвестициялар 1%-ға ұлғайған жағдайда тұрғын үймен қамтамасыз ету деңгейі 3 жылда 4,4%-ға өсуі мүмкін. Айнымалы фактордың маңыздылығы 0,0118 (<0,05 болуы тиіс).

Ал мемлекеттік инвестициялар 1%-ға ұлғайған кезде тұрғын үймен қамтамасыз ету деңгейін 6,6%-ға 1 жылға кеш, яғни 4 жылдан кейін 6,6%-ға арттыруға мүмкіндік береді. Осы айнымалы фактордың маңыздылығы 0,0205 (<0,05 болуы тиіс).

Модель 99,9% деңгейінде сипатталған, R- squared 0,9992-ге тең, P-value мәні 0,01599 құрайды.

Бұл талдауда әр түрлі артта қалушылықтары бар модельдер сынақтан өтті және тұрғын үй құрылысына мемлекеттік инвестициялар үшін артта қалудың оңтайлы саны 4 жылды, ал жеке инвестициялар үшін 3 жылды құрайтыны анықталды. Бұл тұрғын үй құрылысына мемлекеттік инвестицияларды болжау үшін алдыңғы 4 жылдағы инвестициялық құндылықтарды қосу, ал жеке инвестицияларды болжау үшін алдыңғы 3 жылдағы инвестициялардың мәндерін қосу қажет дегенді білдіреді.

Егер мемлекеттік инвестициялар үшін артта қалушылық ауыспалы арақатынасы жеке инвестицияларға қарағанда көп болса, ал мемлекеттік инвестициялардың елеулі әсер ете бастау уақыты ұзақ болса, онда мемлекеттік инвестициялар жеке инвестицияларға қарағанда экономиканы ынталандыруда тиімділігі аз деген қорытынды жасауға болады.

Бұл құбылыстың себебін анықтау үшін мемлекеттік және жеке секторларда инвестициялық жобаларды іске асырудың бизнес-процесін сипаттау қажет.

Мемлекеттік және жеке секторларда инвестициялық жобаларды іске асыру

процесі жобаның түріне және нақты жағдайға байланысты ерекшеленуі мүмкін. Соған қарамастан, әдетте осындай процестерде болатын ортақ кезеңдерді ажыратуға болады.

5-суретте бюджеттік инвестициялық жобаларды іске асырудың бизнес-процесі көрсетілген. Көріп отырғанымыздай, мемлекеттік секторда көптеген қатысушылар мен процестер бар.

Қолданыстағы нормативтік құқықтық актілерге сәйкес жер учаскесін ресімдеуге, жоспарланған объектіні жобалауға және мемлекеттік орган мен жеке компанияның ведомстволық емес сараптамасын жүргізуге шамамен жобалас уақыт кетеді.

Бірақ, мемлекеттік орган жобалау, мердігерлік және инжинирингтік ұйымдарды анықтау үшін заңнамада белгіленген тәртіппен мемлекеттік сатып алуды жүргізуге міндетті. Мемлекеттік сатып алу экономикалық процестерді мемлекеттік реттеу тетіктерінің бірі болып табылады және бюджет қаражатын тиімді пайдалануды және тауарлар мен қызметтерді жеткізушілер арасындағы бәсекелестікті қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Мемлекеттік сатып алу барысында мемлекеттік орган сатып алуға қатысушылардың ашықтығы және теңдігі қағидаттарын сақтау, сондай-ақ жасалған шарттардың орындалуын бақылауы қажет.

Бюджеттік инвестициялық жобаларды іске асырудың қолданыстағы моделінде бірқатар қиыншылықтар бар. Ірі жобалар негізінен республикалық бюджеттен (бұдан әрі – РБ) қаржыландырылады.

Бюджеттік инвестициялық жобаны РБ-дан қаржыландыру үшін:

- Тапсырыс беруші (құрылыс басқармасы немесе бөлімі) жоба-сметалық құжаттамаларды әзірлеп, сараптаманың оң қорытындысын алғаннан кейін жоғары тұрған ЖАО-ға (облыс әкімдігіне) бюджеттік өтінім тапсырады;

- ЖАО барлық мемлекеттік органдардан бюджеттік өтінімдерді жинақтап, іріктеу жүргізіп, тізімін жасап, жоғары тұрған органға, яғни Ұлттық экономика министрлігіне бюджеттік өтінім ұсынады;

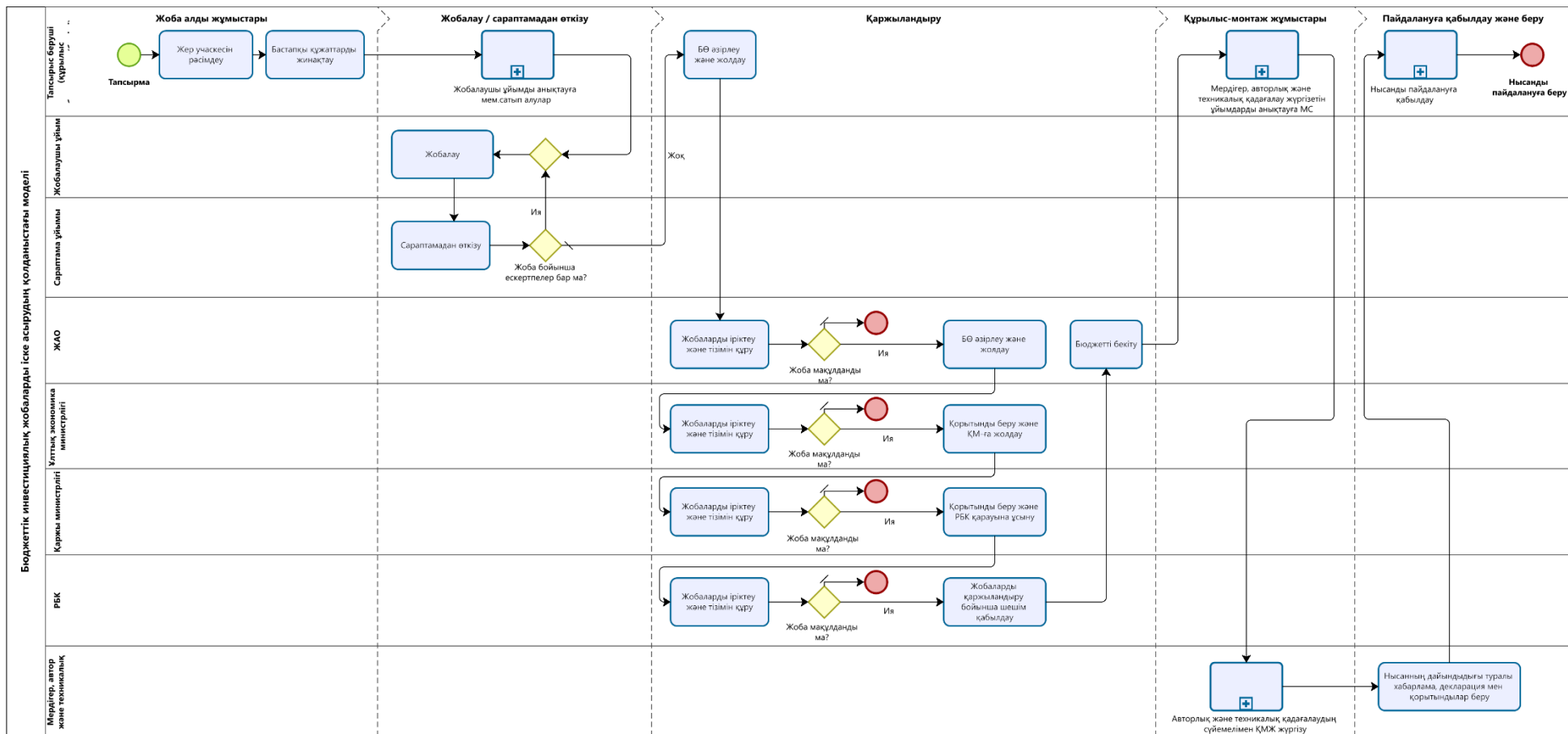
- Ұлттық экономика министрлігі де ұсынылған жобаларға іріктеу жасап, тізімін құрып, қорытынды әзірлеп, Қаржы министрлігіне жолдайды;

- Қаржы министрлігі жобаларды зерделеп, іріктеу жасап, тізімін құрып, қорытынды әзірлеп, Республикалық бюджеттік комиссия (бұдан әрі – РБК) қарауына ұсынады;

- РБК отырысында ұсынылған жобалар талқыланып, іріктеліп, мақұлданған жобалардың тізімі құрылып, қаржыландыру бойынша шешім қабылданады;

- Облыс әкімдігі РБК-ның қаржыландыру туралы қаулысының негізінде ЖАО бюджетін бекітеді;

- Бюджет бекітілгеннен кейін ғана Тапсырыс беруші мердігер мекемені, авторлық және техникалық қадағалауды жүргізетін ұйымдарды анықтау мақсатында мемлекеттік сатып алу процедураларын бастайды.

5-сурет – Бюджеттік инвестициялық жобаларды іске асыру бойынша қолданыстағы бизнес-процесс
Ескертпе – Автормен әзірленген

Яғни, бюджеттік инвестициялық жоба бойынша сараптаманың оң қорытындысын алу мен құрылыс-монтаж жұмыстарын (бұдан әрі ҚМЖ) жүргізетін ұйымды анықтау бойынша мемлекеттік сатып алуларды ұйымдастыру аралығында қаржыландыру процедурасына біршама уақыт кетеді.

Қаржыландыру барысында ұсынылған жобалар 4 рет іріктеуден өтеді: облыс әкімдігінде, Ұлттық экономика министрлігінде, Қаржы министрлігінде және Республикалық бюджеттік комиссия отырысында. Демек, іске асыру жоспарланған жоба осы 4 іріктеудің бірінен өтпей, келесі РБК отырысына ығыстырылуы мүмкін. Тиісінше, жобаны қаржыландыру мерзімі одан әрі созылады.

Техникалық-экономикалық негіздемелерге және жобалау-сметалық құжаттамаға ведомстводан тыс кешенді сараптама жүргізу қағидаларының 77-тармағына сәйкес сараптамадан өтіп, бекітілген жоба-сметалық құжаттамалар (бұдан әрі – ЖСҚ) бойынша 3 жыл ішінде құрылыс-монтаж жұмыстары басталмаған жағдайда – ЖСҚ ескірген болып есептеледі және жаңа сараптама жүргізілгеннен және қайта бекітілгеннен кейін ғана іске асыру үшін пайдаланылады [36]. ЖСҚ әзірленіп, үш жыл ішінде қаржыландырылмаған жобалар да аз емес.

Сонымен қатар, жаһандық экономикадағы инфляция мен тұрақсыздық аясында құрылыс материалдары бағасының өсуі жалғасуда. Қазақстанның құрылыс индустриясы өнімдеріне баға көрсеткіштері осы тренд шеңберінде өсуде. Құрылыс материалдарының басым бөлігі шет елдерден импортталады.

5-кесте. Жоба құнына инфляцияның әсері

Жобаның бекітілген құны, млн. тг.			1 000,0
2022 жылғы айлар	Жылдық инфляция, %	Инфляцияны ескере отырып, жобаның нақты құны, млн. тг.	Қымбаттау, млн. тг.
Қаңтар	8.5	1 085,0	85,0
Ақпан	8.7	1 087,0	87,0
Наурыз	12.0	1 120,0	120,0
Сәуір	13.2	1 132,0	132,0
Мамыр	14.0	1 140,0	140,0
Маусым	15.4	1 154,0	154,0
Шілде	15.0	1 150,0	150,0
Тамыз	16.1	1 161,0	161,0
Қыркүйек	17.7	1 177,0	177,0
Қазан	18.8	1 188,0	188,0
Қараша	19.6	1 196,0	196,0
Желтоқсан	20.3	1 203,0	203,0

Ескертпе – [37] негізінде автормен әзірленген

Мысал ретінде келесі жағдайды алуға болады. 2021 жылдың аяғында белгілі бір құрылыс нысаны бойынша жоба-сметалық құжаттама әзірленіп, сараптаманың оң қорытындысы алынды. Жобаның бекітілген құны 1 000,0 млн. теңге құрады. Және осы жобаны республикалық бюджеттен қаржыландыруға 2022 жылға бюджеттік өтінім тапсырылды.

5-кестеде жылдық инфляцияға негізделген жобаның құнына талдау

келтірілген. Онда инфляция мен бағаның өсуін (нақты құн мен жобаның бастапқы құны арасындағы айырмашылық) ескере отырып, айлар, жылдық инфляция, жобаның нақты құны туралы деректер келтіріледі.

Кесте жылдық инфляцияның өсуімен жобаның құны өсетінін көрсетеді. Ай сайын жобаның құны ұлғаяды, бұл жобаның іске асырылу сәтіндегі нақты құнының өсуіне әкеледі.

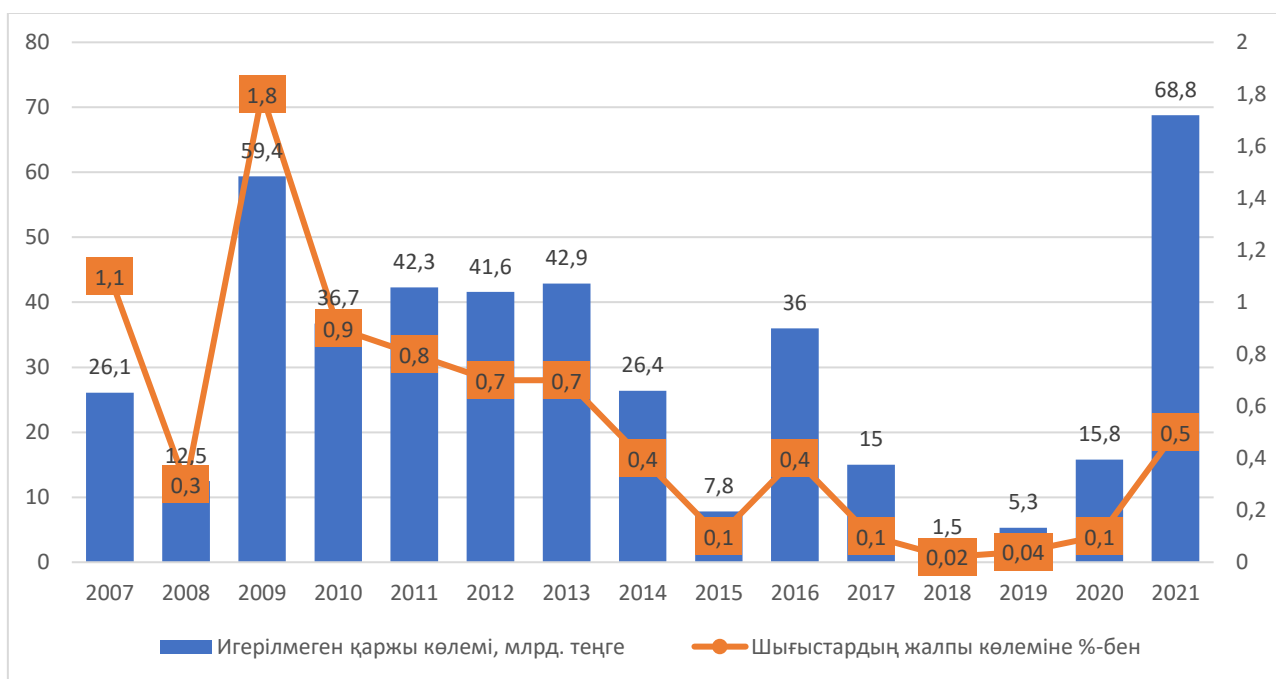
Мысалы, жылдың басында (қаңтар) бағаның өсуі 85,0 млн. теңгені құрайды, ал желтоқсанға қарай бағаның өсуі 203,0 млн. теңгеге дейін өседі. Бұл жобаның құны бір жыл ішінде 203,0 млн теңгеге өскенін білдіреді.

Осылайша, кесте жылдық инфляцияға байланысты жоба құнының өсу серпінін бағалауға және құнының өзгеруі жобаның қаржылық құрамдас бөлігіне қалай әсер ететінін түсінуге мүмкіндік береді.

Яғни, жоба-сметалық құжаттама әзірлену уақытындағы баға мен құрылыс жұмыстарын жүргізу барысындағы бағада едәуір айырмашылық болуы ықтимал.

Құрылыс материалдарының күрт қымбаттауы әсерінен ЖСҚ-да көрсетілген бағадан ауытқушылықтардың көп болуы жобаға қайта есептеулер жүргізіп, қайта сараптама өткізу қажеттігін тудырады.

Сонымен қатар, бюджеттік инвестициялық жобаларды уақтылы қаржыландыру бюджет қаражатын тиісті деңгейде игермеуге әкеп соғуы мүмкін.

6-сурет - Жыл қорытындысы бойынша республикалық бюджет қаражатын игермеу көрсеткіштері
Дереккөз [38]

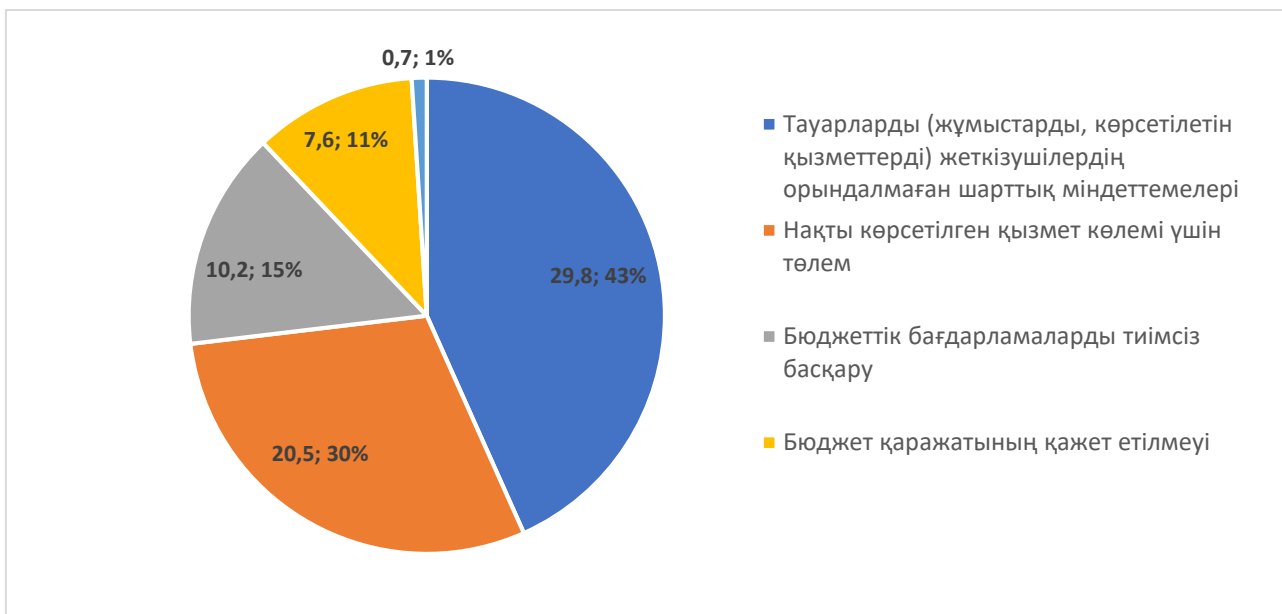
2021 жылға арналған Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің қорытындысына сәйкес 2021 жылдың қорытындысы бойынша абсолюттік мәнде қалыптасқан игерілмеу соңғы 15 жыл ішіндегі ең жоғары көрсеткіш болып табылады (6-сурет). Шығыстардың жалпы көлеміне қатысты игерілмеу 0,5%-дан аспады.

2021 жылдың қорытындысы бойынша тауарларды (жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді) жеткізушілердің шарттық міндеттемелерін орындамау салдары барлық игерілмеген қаражаттың 43,3%-ын (29,8 млрд. теңге) құрайды (7-сурет).

Бұл жеткізушілердің келісім-шарттар бойынша өз міндеттемелерін орындамау, қажетті тауарларды, жұмыстарды немесе көрсетілетін қызметтерді ұсынбау салдарынан немесе шарт талаптарын орындамауға байланысты басқа да себептерге байланысты болуы мүмкін.

Құрылыс-монтаж жұмыстарымен айналысатын мердігерлер, әдетте, маусымдық ерекшеліктер мен талаптарды ескере отырып, жұмысты орындау кестесін басшылыққа алуы тиіс. Егер қаражат тым кеш бөлінсе және құрылыс маусымының мерзімдері ескерілмесе, мердігерлер шектеулермен бетпе-бет келуі және жұмысты кесте бойынша аяқтауға үлгермеуі мүмкін.

Қыс мезгілі, әдетте, қолайсыз ауа райы жағдайларымен сипатталады, бұл құрылыс жұмыстарын жүргізуді қиындатуы немесе тіпті мүмкін еместігін тудыруы мүмкін. Бұл тоқтап қалуға, кестенің кешігуіне, шығындардың ұлғаюына және соның салдарынан бюджет қаражатының игерілмеуіне әкеп соғуы мүмкін.

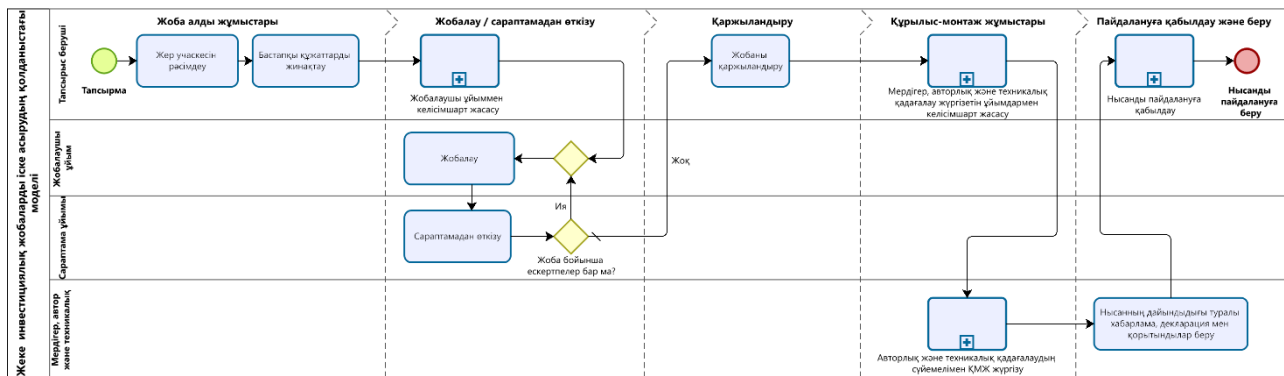

7-сурет – 2021 жылы қаржы игерілмеудің негізгі себептері, млрд. теңге
Ескертпе – Дереккөз [38]

Инвестициялық жобаларды іске асыру үшін бөлінген бюджет қаражатын игермеу нысаналы индикаторларға қол жеткізбеуге және жергілікті халықтың қажеттіліктерін қанағаттандырмауға әкеп соғуы мүмкін. Бюджет қаражатын уақытында пайдаланбаған жағдайда жобалар кідірістерге ұшырауы ықтимал. Бұл жобалардың жоспарланған мерзімдері мен мақсаттарының орындалмауына, оның ішінде жаңа жұмыс орындарын құруға, инфрақұрылымды жақсартуға, білім беру мен денсаулық сақтауды дамытуға және басқа да бағыттарға әкеп соғуы мүмкін. Инвестициялық жобаларға бөлінген қаражатты игермеу жергілікті халықтың қажетті қызметтер мен мүмкіндіктерді уақытылы ала

алмайтынын білдіреді. Мысалы, жаңа мектептер немесе ауруханалар салудағы кідірістер жергілікті халық үшін білім беру мен медициналық көмекке қол жеткізуді қысқартуы мүмкін, соның нәтижесінде олардың қажеттіліктері жеткіліксіз қанағаттандырылуда.

Мұндай жағдайларды болдырмау үшін жобаның маусымдық ерекшеліктерін және оны іске асыру кестесін ескере отырып, бюджет қаражатын уақтылы бөлуді қамтамасыз ету маңызды.

8-сурет – Жеке инвестициялық жобаларды іске асыру бойынша қолданыстағы бизнес-процесс
Ескертпе – Автормен әзірленген

Жеке секторды инвестициялық жобаларды іске асыру процедурасында қаржыландыру тапсырыс беруші тарапынан жүргізілетін болғандықтан бюджеттік өтінім әзірлеп, жоғары тұрған органға жүгіну қажеттігі жоқ (8-сурет).

Екі бизнес-процесті салыстыру арқылы негізгі айырмашылығы инвестициялық жобаны қаржыландыруда екендігі анық байқалады.

Жеке инвестор ұйымның ішкі жарғысына сәйкес жобаны қаржыландыру туралы өз бетінше немесе ұжымдық шешім қабылдай алады. Яғни, оң сараптамалық қорытынды алғаннан кейін бірден мердігермен және инжинирингтік ұйымдармен келісім жасап, құрылысқа кірісе алады.

Қаржыландыру процесі тапсырыс беруші мемлекеттік орган болып табылса, әлдеқайда ұзақ уақытты алады. Біріншіден, бюджеттік өтінімді жасап, оны жоғары тұрған органға, ал бұл жағдайда облыс әкімдігі жанындағы Экономика және бюджеттік жоспарлау басқармасына жіберу қажет. Экономика және бюджеттік жоспарлау басқармасы барлық ведомстволық бағынысты әкімдіктер мен мемлекеттік органдардан бюджеттік өтінімдерді жинауды жүзеге асырады, жобалардың тізілімін жасайды және оны жоғары тұрған органға, яғни тиісті министрліктің қарауына жібереді.

Министрлік барлық жергілікті атқарушы органдар мен ОМО-дан бюджеттік сұрау салуларды жинайды, қажеттілерін қарайды және іріктеп алуды жүзеге асырады. Бекітілген жобалар бойынша қорытынды беріледі және жобалардың тізбесі Қаржы министрлігіне ұсынылады.

Қаржы министрлігінде жобалар қайта қаралып, іріктеліп алынады. Бекітілген жобалар бойынша қорытынды ресімделеді және жобалардың тізбесі Республикалық бюджет комиссиясының (бұдан әрі – РБК) қарауына енгізіледі.

РБК бюджетті қарайды және қабылдайды. Ал облыстық әкімдіктер РБК қаулысының негізінде жергілікті бюджетті бекітеді.

Осыдан кейін ғана тапсырыс беруші болып табылатын мемлекеттік орган мемлекеттік сатып алулар туралы жариялап, мердігерді іздеуге кірісе алады.

Қолданыстағы тетік бойынша ірі инвестициялық жобаларды қаржыландыру орталықтандырылған, министрліктер деңгейінде жүзеге асырылады. Бұл әдістің кемшіліктерінің ішінде мыналар бар:

1. Шектеулі икемділік және бейімділік. Қаржыландыруды орталықтандырылған басқару жобаларды бөлу туралы шешімдердің баяу және тиімсіз болуына әкеп соғуы мүмкін. Бұл экономикалық жағдайдың өзгеруіне немесе өңірлердің басымдықтары мен қажеттіліктерінің өзгеруіне жедел ден қою мүмкіндігін шектеуі мүмкін.

2. Ресурстарды бөлудің әркелкілігі. Қаржыландырудың орталықтандырылған тәсілі қаражатты әртүрлі өңірлер немесе жобалар бойынша әділетсіз бөлуге әкеп соғуы мүмкін. Бұл әртүрлі өңірлердің дамуындағы айырмашылықтарды шиеленістіріп, маңызды жобаларды жеткіліксіз қаржыландыруға алып келуі мүмкін.

3. Қаражатты пайдалану тиімділігінің төмендігі. Қаржыландыруды орталықтандырылған басқару жобалардың табысты аяқталуы үшін жеткілікті дәрежеде қаржыландыруды алмауына немесе икемділік пен бақылаудың жеткіліксіздігінен қаражат тиімсіз пайдаланылуына әкеп соғуы мүмкін.

Бұл мәселені шешу үшін мемлекеттік басқару жүйесін орталықсыздандыру процесін бастау қажет.

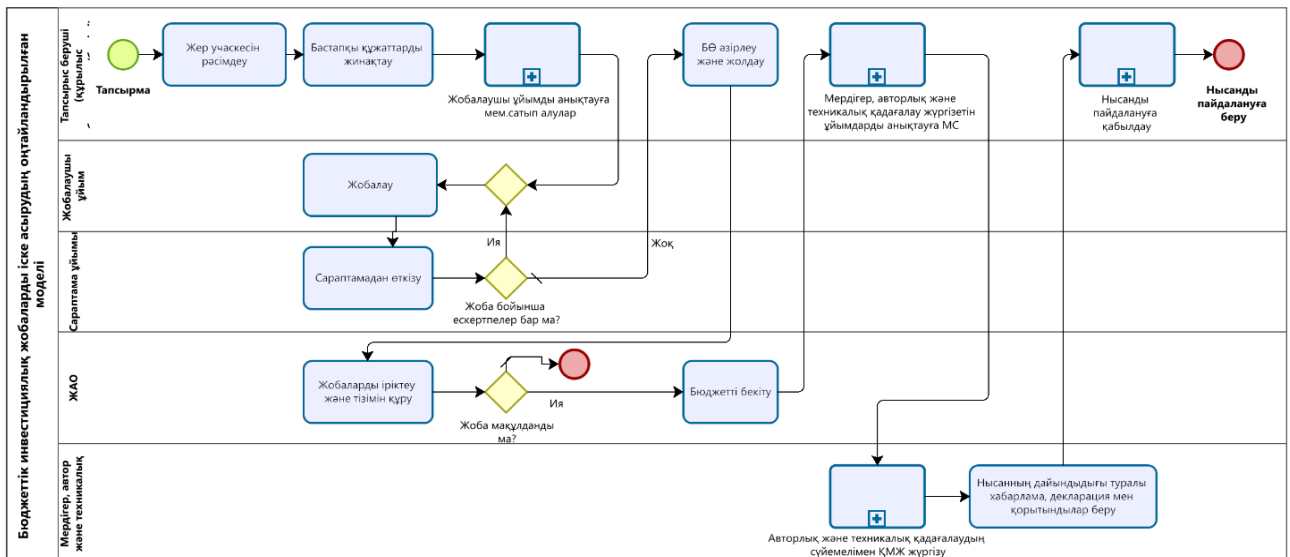
2022 жылғы 1 қыркүйектегі «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» тақырыбындағы Қазақстан халқына Жолдауында мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев орталықсыздандыру арқылы мемлекеттік басқару жүйесін қайта іске қосып, сонымен бірге саяси шенеуніктердің жеке жауапкершілігін арттыру қажеттігін атап өтті. Министрліктер салалық саясат үшін жауапты болады, ал Үкімет сектораралық мәселелерді шешуге баса назар аударады [39].

Қаржыландыру бөлігінде бюджеттік инвестициялық жобаларды іске асырудың сипатталған бизнес-процесіне орталықсыздандыру принципін елеулі түрде қолдануға болады (9-сурет).

Ол үшін қаржы жылы аяқталғаннан кейін, келесі жылға арналған бюджетті қабылдау кезінде жергілікті атқарушы органдарға жобалардың атауы мен құнын көрсетпей әртүрлі бағыттар бойынша инвестициялық жобаларды іске асыруға қаражат бөлінуі қажет. Яғни, министрлікпен қосымша келісімсіз бөлінген сома шегінде қандай жобаларды іске асыру керектігін ЖАО өзі шешеді. ЖАО негізгі міндеті осы бағыттар бойынша қойылған мақсаттарды орындау және қаражаттың уақтылы және сапалы игерілуін бақылау болып табылады.

Орталықсыздандыру саясатын қолдану тетігімен бизнес-процесті оңтайландыру арқылы үдерістер санын 21-ден 14 қадамға дейін қысқартуға мүмкіндік берілді (жеке салада 12-қадам). Бұл мемлекеттік мекемеге 6-12 ай уақыт үнемдеуге мүмкіндік береді. Себебі көбіне өтінімдердің басым бөлігін қаржыландыру бюджет комиссиясының кезекті отырыстарына ауыстырылады

немесе келесі жылдың жоспарына енгізіледі.

9-сурет – Бюджеттік инвестициялық жобаларды іске асырудың оңтайландырылған бизнес-процесі
Ескертпе – Автормен әзірленген

Қаржыландыру бөлігінде бюджеттік инвестициялық жобаларды іске асырудың бизнес-процесін оңтайландыру бірқатар артықшылықтарды қамтамасыз етеді:

1. Неғұрлым тиімді басқару. Жергілікті өзін-өзі басқару органдары өз өңірлерінің нақты қажеттіліктерімен және міндеттерімен неғұрлым таныс және неғұрлым икемді және бейімделген шешімдер қабылдай алады.

2. Есеп беруді арттыру және сыбайлас жемқорлықты азайту. Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының халыққа үлкен есеп беруі сыбайлас жемқорлық пен билікті асыра пайдалануды азайтуы мүмкін.

3. Мемлекеттік көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыру. Жергілікті өзін-өзі басқару органдары өз өңірлерінің қажеттіліктерін неғұрлым жақсы біледі және мемлекеттік қызметтердің қажеттіліктерін неғұрлым дәл бағалай алады.

4. Ресурстарды тең бөлу. Орталықсыздандыру бюджет қаражатын әртүрлі өңірлер арасында неғұрлым әділ бөлуге және дамуға теңгерімсіздікті азайтуға ықпал етуі мүмкін.

5. Азаматтық қоғамды нығайту. Орталықсыздандыру қоғамдық ұйымдардың дамуына және азаматтардың шешімдер қабылдауға қатысу деңгейін арттыруға ықпал етуі мүмкін.

Бюджет қаражатын тиімді пайдалануға және инвестициялық жобаларды іске асыру процесіне халықтың сенімін арттыруға ықпал ететін ашық және ашық жүйе құру үшін жобаларды іске асыруға қоғамдық бақылауды енгізу ұсынылады. Бұл үшін шешімдер қабылдау процесіне қоғамдық ұйымдарды, тәуелсіз сарапшыларды және өзге де мүдделі тұлғаларды тарту және инвестициялық жобалардың іске асырылуын бақылау қажет. Жобаның орындалуын жоспарлауға, мониторингілеуге және бағалауға олардың қатысу тетіктерін

белгілеу.

Сондай-ақ бюджеттік инвестициялық жобалар, оның ішінде қаржылық жоспарлар, тиімділік туралы есептер, мерзімдер мен нәтижелер туралы ақпаратқа кеңінен қол жеткізуді қамтамасыз ету қажет. Ресми сайттар, баспа және электрондық БАҚ, қоғамдық тыңдаулар және консультациялар арқылы ақпаратты тарату.

Бюджеттік инвестициялық жобалар туралы хабардар болуды арттыру және оларды іске асыру мақсатында халықты оқытудың ақпараттық науқандары мен бағдарламаларын жүргізу тағы бір қадам болуы тиіс. Бұл қоғамға сұрақтар қоя білу, өз пікірлерін білдіру, жобалардың тиімділігін бағалау үшін талдау және сыни ойлау дағдыларын дамытуға көмектеседі.

Мониторинг және бағалау үшін бюджеттік инвестициялық жобалардың іске асырылуын бақылау және бағалау жүйелерін әзірлеу қажет. Мониторинг процесіне тәуелсіз сарапшылар мен қоғамдық ұйымдарды қосу және жобалардың тиімділігіне тұрақты бағалау жүргізу. Мониторинг пен бағалаудың нәтижелері халыққа қол жетімді болуы және жобаларды түзету және іске асыруды жақсарту үшін пайдаланылуы тиіс.

Қоғамдық бақылауды табысты жүзеге асырудың маңызды факторларының бірі заңнамалық қамтамасыз ету болып табылады. Яғни, бюджеттік инвестициялық жобаларды іске асыру процесінде ашықтыққа, ашықтыққа және жұртшылықтың қатысуына кепілдік беретін заңнамалық және нормативтік құқықтық актілер жасау. Заңнамалық актілерде ақпарат беру және азаматтардың өтініштері мен шағымдарын қарау тетіктерін көздеу міндеті айқындалуы тиіс.

Қазақстандағы инвестициялық жобаларды қаржыландыру бөлігінде мемлекеттік басқаруды орталықсыздандырудың күшті және әлсіз жақтарын, сондай-ақ мүмкіндіктері мен қауіп-қатерлерін бағалау үшін SWOT-талдау жүргізілді (6-кесте).

Талдаудың мақсаты орталықсыздандырудың табыстылығына әсер етуі мүмкін ішкі және сыртқы факторларды анықтау және одан әрі дамудың стратегиялық бағыттарын анықтау болып табылады. Бұл талдау ағымдағы жағдайды бағалауға, орталықсыздандырудың артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтауға, сондай-ақ қойылған мақсаттарға қол жеткізуге әсер етуі мүмкін әлеуетті мүмкіндіктер мен қауіптерді анықтауға көмектеседі. Бұл тиімді стратегиялар әзірлеуге және орталықсыздандыру процесін жетілдіру және қажетті нәтижелерге қол жеткізу бойынша шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді.

Күшті жақтарға жергілікті қажеттіліктерді неғұрлым жақсы түсіну және қаржы ресурстарын жедел бөлу арқылы шешімдер қабылдауды күшейту жатады. Орталықсыздандыру өңірлердің дамуын қолдауға және бюрократияны азайтуға көмектеседі, жергілікті өзін-өзі басқаруды нығайтады, тұрғындарға шешім қабылдауға қатысуға мүмкіндік береді.

Алайда әлсіз жақтары да бар. Тәжірибе мен біліктіліктің жеткіліксіздігі ресурстарды дұрыс орналастырмауға және тиімсіз жобаларды іске асыруға әкеп соғуы мүмкін. Басқару сапасының біркелкі еместігі мен сыбайлас жемқорлық қаупі де теріс әсерін тигізуде. Бұдан басқа, өңірлер арасындағы теңсіздік

инвестициялық жобаларды қаржыландыру үшін тең емес жағдайлар туғызуы мүмкін.

6-кесте - Бюджеттік инвестициялық жобаларды іске асырудың сипатталған бизнес-процесін орталықсыздандыруға SWOT-талдау

Күшті жақтары	S	W	Әлсіз жақтары
<ul style="list-style-type: none"> • Шешімдер қабылдаудың тиімділігін арттыру. Жергілікті билік жергілікті қажеттіліктер мен ерекшеліктерді жақсы түсінеді. Бұл инвестициялық жобалар үшін қаржы ресурстарын неғұрлым тиімді және жедел бөлуге әкелуі мүмкін. • Өңірлік дамуды қолдау. Жергілікті өзін-өзі басқару органдары үлкен дербестікпен жергілікті бизнес пен инфрақұрылымға инвестицияларды белсенді түрде қолдай алады, бұл тұтастай алғанда неғұрлым тең құқықты дамуға ықпал етеді. • Бюрократияның азаюы. Жергілікті өзін-өзі басқару органдары шешімдерді тезірек қабылдай алады және ресурстарды бөлуге бақылауды жүзеге асыра алады, бұл әкімшілік шығындарды азайтады және қаражатты пайдаланудың тиімділігін арттырады. • Жергілікті өзін-өзі басқаруды нығайту. Жергілікті тұрғындардың өз өңірлерінде инвестициялық шешімдер қабылдауға қатысуға және даму процесіне ықпал етуге мүмкіндігі бар. 			<ul style="list-style-type: none"> • Тәжірибенің және біліктіліктің болмауы. Мамандар мен білімнің жеткіліксіздігі ресурстарды дұрыс бөлмеуге және тиімсіз жобаларды іске асыруға әкеп соғуы мүмкін. • Басқару сапасының әрқелкілігі. Қазақстанның әртүрлі өңірлерінде басқару сапасы мен жергілікті билік органдарының инвестициялық жобаларды тиімді қаржыландыру мүмкіндігінде айырмашылықтар болуы мүмкін. • Сыбайлас жемқорлық тәуекелі. Жобаларды қаржылық басқаруда жергілікті билік органдарының үлкен өкілеттіктері қаржы ресурстарын мақсатсыз пайдалануына, парақорлыққа және шешімдер қабылдау процесінде ашықтықтың болмауына ықпал етуі мүмкін. • Аймақтар арасындағы теңсіздік. Экономикалық ресурстары мол және инфрақұрылымы дамыған өңірлер көбірек қаржыландыру алуы және инвестициялық жобаларды неғұрлым жақсы іске асыруы мүмкін, бұл ретте аз дамыған өңірлер тең емес жағдайда болуы мүмкін.
Мүмкіндіктер	O	T	Қауіп-қатерлер
<ul style="list-style-type: none"> • Жеке инвесторларды тарту. Жергілікті өкімет органдары өңірлік рыноктарға жақындасады және жергілікті кәсіпкерлер жобаларды іске асыру және қосымша қаржы ресурстарын тарту мақсатында жеке сектормен белсенді ынтымақтаса алады. • Инновациялар мен стартаптарды дамыту. Жергілікті өкімет органдары жергілікті қажеттіліктер мен әлеуетті сезіне отырып, жаңа жұмыс орындарын құруға және экономикалық жағдайды жақсартуға ықпал ететін инновациялық жобаларды қаржыландыруға және дамытуға қолдау көрсете алады. • Әлеуметтік жауапкершілікті кеңейту. Жергілікті өзін-өзі басқару органдары жобалардың әлеуметтік және экологиялық аспектілеріне көбірек көңіл бөле алады, білім беруге, денсаулық сақтауға және инфрақұрылымға инвестиция салуы мүмкін, бұл өңірлерде өмір сүру сапасын жалпы жақсартуға алып келеді. • Жергілікті кәсіпкерлікті дамыту. Инвестициялық жобаларды орталықсыздандыру жергілікті кәсіпкерлерге қаржылық қолдау алу және жобаларды іске асыруға қатысу мүмкіндіктерін беру арқылы жергілікті кәсіпкерлікті дамытуға ықпал етуі мүмкін, бұл олардың өсуі мен дамуына ықпал етеді. 			<ul style="list-style-type: none"> • Өңірлердің әрқелкі дамуы. Орталықсыздандыру Қазақстанның түрлі өңірлері арасындағы дамудың біркелкі еместігін арттыруы мүмкін. Инфрақұрылымы әлсіз және ресурстары шектеулі өңірлер инвестициялық жобаларды қаржыландыруды қамтамасыз ету үшін күресуі мүмкін, бұл олқылықтар мен теңсіздікті ушықтыруы мүмкін. • Үйлестіру мен стандарттаудың жеткіліксіздігі. Орталықсыздандыру жалпы стандарттардың жетіспеушілігіне және әртүрлі жергілікті билік органдары арасындағы үйлестірудің жеткіліксіздігіне әкелуі мүмкін. Бұл инвестициялық жобаларды қаржыландыруды басқаруды және бақылауды қиындатуы, сондай-ақ ынтымақтастық пен ақпарат алмасу үшін кедергілер тудыруы мүмкін. • Фрагментация қаупі. Жергілікті өзін-өзі басқару органдары өз өңірлерінің мүдделерін қорғауға және барынша қаржыландыруды тартуға ұмтылуы мүмкін, бұл ресурстарды ысырапсыз пайдалануға және мүдделер қақтығысына әкеп соғуы мүмкін.
Ескертпе – Автормен әзірленген			

Орталықсыздандырудың мүмкіндіктеріне жеке инвесторларды тарту, инновациялар мен стартаптарды дамыту, әлеуметтік жауапкершілікті кеңейту, жергілікті кәсіпкерлікті дамыту жатады.

Екінші жағынан, орталықсыздандыру да қауіп төндіреді. Өңірлердің әркелкі дамуы олқылықтар мен теңсіздікті шиеленістіре түсуі мүмкін. Жергілікті өкімет органдары арасында үйлестіру мен стандарттаудың болмауы инвестициялық жобаларды басқаруды және қаржыландыруды бақылауды қиындатуы мүмкін. Бөлшектену қауіпі жергілікті билік органдарының өз өңірлерінің мүдделерін қорғауға ұмтылуынан туындайды, бұл ресурстарды тиімсіз пайдалануға және мүдделер қақтығысына әкеп соғуы мүмкін.

Тұтастай алғанда, мемлекеттік басқаруды орталықсыздандыру неғұрлым тиімді және демократиялық басқаруды қамтамасыз етуге, азаматтардың өмір сүру сапасын жақсартуға және тұтастай алғанда елдің неғұрлым тең құқықты және тұрақты дамуына ықпал етуге мүмкіндік туғызады.

Шет елдік тәжірибе

Шешімдер қабылдауды биліктің төменгі деңгейлеріне көшіруді көздейтін билікті орталықсыздандыру дүние жүзінде үлкен назар аударарды.

ЭЫДҰ сараптамалық тобының 1997 жылғы зерттеуі бойынша дамушы 75 елдің 63-інде әртүрлі тәсілдерді қолдана отырып, орталықсыздандыру шаралары қабылданғаны анықталды. Орталықсыздандыру - тиімділікті арттыру және жергілікті қажеттілікті ескере отырып, орталық мемлекеттік басқарудан жергілікті билік деңгейіне билікті, ресурстар мен міндеттерді беру процесі.

Зерттеу барысында дамушы елдерде қолданылған орталықсыздандырудың әртүрлі тәсілдері анықталды. Орталық үкімет белгілі бір өкілеттіктер мен міндеттерді жергілікті басқару деңгейлеріне берді. Бұл білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау және жергілікті даму салаларында билікті беруді қамтуы мүмкін. Жергілікті басқару деңгейлеріне үлкен фискалдық дербестік берілген, бұл оларға жергілікті қажеттілікті қанағаттандыру үшін өз кірістері мен ресурстарын жинауға және пайдалануға мүмкіндік берді.

Орталықсыздандыру азаматтардың шешімдер қабылдауға қатысуын да арттырды. Бұл жергілікті кеңестер құруды, қоғамдық консультацияларды, сондай-ақ үкімет пен азаматтар арасында кері байланыс тетіктерін қамтуы мүмкін.

Табысты орталықсыздандыру жергілікті институттар мен кадрлық ресурстарды дамытуды талап етті. Бұл тәсілдің маңызды аспектілері жергілікті шенеуніктерді даярлау және біліктілігін арттыру және жергілікті әкімшілік рәсімдерді жетілдіру болды.

Орталықсыздандырудың бұл тәсілдері әртүрлі елдерде олардың институционалдық ерекшеліктеріне, қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін қажетті саяси контекстке және орталықсыздандыру ауқымына байланысты әртүрлі үйлесімдерде қолданылды.

Әр елдің осы саладағы бірегей тәжірибесі бар. Мысалы, Австралия, Канада және АҚШ мемлекеттік басқарудың әртүрлі деңгейлері осы жылдар ішінде шешім қабылдау процесі үшін белгілі бір өкілеттіктер мен міндеттерге ие болатын жүйелерді әзірледі.

Қазіргі уақытта Канада Канада федералдық жүйесінде билік пен жауапкершілік федералдық үкімет пен провинциялық және аумақтық үкіметтер арасында бөліседі. Федералдық ұйымның бұл жүйесі білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қамсыздандыру, көлік және т.б. сияқты көптеген салалардағы провинцияларға кең өкілеттіктер береді.

Провинциялар мен аумақтардың өз заңдарын жасауға, өз үкіметтерін құруға және реттеуге, салық алуға құқығы бар. Канада сондай-ақ еншілес принципті ұстанады, оған сәйкес жергілікті қажеттіліктерге тиімді және сауатты қызмет көрсете алатын басқарудың ең төменгі деңгейінде шешімдер қабылдануы тиіс.

Осылайша Канададағы орталықсыздандыру шешімдер қабылдау кезінде халықтың неғұрлым кең үлесінің қабылдануын және жергілікті қажеттіліктер мен контексттердің алуан түрлілігін ескеруді қамтамасыз етеді. Бұл жергілікті жағдайлардың өзгеруіне икемділік пен бейімделуге жәрдемдеседі, елдің әр

түкпірінде саясат пен басқарудың әртүрлі тәсілдерін әзірлеуді қамтамасыз етеді.

АҚШ-та билік деңгейлері арасындағы өкілеттіктердің аражігін ажырату механизмі федералдық жүйенің негізін құрайтын Конституцияда бекітілген. АҚШ - федералдық үкімет пен жекелеген мемлекеттік үкіметтер арасында билік бөлінген федерация.

АҚШ Конституциясы бойынша федералдық үкіметтің белгілі бір өкілеттіктері бар, оларға қорғаныс, сыртқы істер, мемлекетаралық сауда, ортақ стандарттарды белгілеу, сондай-ақ белгілі бір басқа мәселелер бойынша заңнама жатады. Екінші жағынан, мемлекеттердің білім беру, денсаулық сақтау, сот билігі, көлік, салық салу және т.б. сияқты өз өкілеттіктері мен міндеттері бар.

Бұл федералдық уағдаластық мемлекеттерге жергілікті қажеттіліктер мен преференцияларды қанағаттандыратын шешімдер қабылдауда дербестік және икемділік дәрежесін сақтауға мүмкіндік береді. Бұл ретте федералдық үкімет жалпы нормалар мен стандарттарды белгілеуде, сондай-ақ бүкіл елге қатысты мәселелерді реттеуде рөл атқарады.

Өкілеттіктерді нақты бөлу және федералдық үкімет пен мемлекеттер арасындағы қарым-қатынас кейде пікірталас пен түсіндірудің нысанасы болып табылатынын, ал түрлі даулар биліктің әр түрлі деңгейлері арасындағы құзырлылық пен юрисдикцияға қатысты туындауы мүмкін екенін атап өткен жөн.

90-жылдардың ортасында Қытай қаржы жүйесін әр түрлі деңгейлерде орталықсыздандыруға бағытталған реформаларды жүзеге асыра бастады. Бұл реформалар елімізде жүргізіліп жатқан экономикалық реформа мен жаңғыртудың кең бағдарламасының бір бөлігі болды.

Қаржы жүйесін орталықсыздандыру жөніндегі негізгі шаралардың бірі фискалдық дербестікті және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өкілеттіктерін кеңейту болды. Бұл салық жинауға және бюджетті жергілікті деңгейге бөлуге үлкен жауапкершілікті аударуды қамтыды. Жергілікті өзін-өзі басқару органдарына өз қаржыларын басқаруға және жергілікті қажеттіліктер мен шарттарға сай шешімдер қабылдау мүмкіндігі неғұрлым еркіндік берілген.

Сондай-ақ Қытай орталық мемлекеттік органдар мен жергілікті деңгейлер арасындағы бюджетаралық қатынастар жүйесінде реформаларды жүзеге асырды. Ресурстарды елдің түрлі өңірлері арасында неғұрлым тең бөлуді қамтамасыз ету үшін бюджет қаражатын бөлудің жаңа тетіктері енгізілді. Бұл Қытайдың әр түрлі аймақтарының дамуындағы теңсіздікті азайтуға көмектесті.

Алайда, қаржы жүйесін орталықсыздандыруға қарамастан, орталық үкімет фискалдық және ақша-кредит мәселелеріне әлі де едәуір ықпал етеді, барлық деңгейдегі қаржыны неғұрлым жақсы басқару және бақылау үшін тұрақты реформалар жүргізіп отырады.

Қытайдың қаржы жүйесін орталықсыздандыру реформалары жалғасуда және елдің дамып келе жатқан қажеттіліктеріне және үкіметтің стратегиялық басымдықтарына сәйкес уақыт өте келе өзгеруі тиіс.

Орталық Азия елдері, соның ішінде Пәкістан мен Индонезия да қызығушылық танытып, «жедел орталықсыздандыру» тұжырымдамасын іске асыруға ұмтылуда. Бұл тұжырымдама өңірлерді басқару мен дамытудағы тиімділік

пен жауапкершілікті арттыру мақсатында билікті, өкілеттіктерді және ресурстарды орталық мемлекеттік органдардан жергілікті деңгейлерге қайта бөлуге бағытталған.

Жедел орталықсыздандыру жергілікті өзін-өзі басқару органдары жергілікті қажеттіліктерді қанағаттандыратын шешімдер қабылдай алуы, өз өңірлерінің ерекшеліктерін ескеруі және қолда бар ресурстарды тиімді пайдалануы үшін неғұрлым саяси, әкімшілік және қаржылық билікті жергілікті деңгейге көшіруді көздейді.

Индонезия тез орталықсыздандыруды жүзеге асыруға күш салатын елдің үлгісі болып табылады. 1999 жылы орталықсыздандыру туралы заң қабылданды, ол жергілікті өзін-өзі басқару органдарына өз аумақтарын басқару үшін үлкен дербестік пен ресурстар береді. Осы реформа шеңберінде жергілікті өзін-өзі басқару органдарына білім беру, денсаулық сақтау, көлік, экономикалық даму және басқа да салаларда көбірек өкілеттіктер берілді.

Пәкістан сондай-ақ билік пен ресурстарды жергілікті деңгейге орталықсыздандыруға ұмтылады. 2010 жылы аудандық және муниципалдық кеңестер сияқты жергілікті өзін-өзі басқару органдарына көбірек өкілеттіктер мен міндеттер беретін «Орталықсыздандыру туралы» Заң қабылданды. Бұл реформалардың мақсаты қызмет көрсетуді жақсарту, азаматтардың қатысуын арттыру және өңірлік экономикалық мүмкіндіктерді дамыту болып табылады.

Сонымен қатар, жедел орталықсыздандыруды жүзеге асыру ресурстардың шектеулілігі, барабар инфрақұрылымды дамыту және жергілікті шенеуніктердің біліктілігін арттыру, сондай-ақ мемлекеттік басқарудың түрлі деңгейлері арасындағы үйлестіру мен ынтымақтастықты қамтамасыз ету сияқты түрлі қиындықтарға тап болуы мүмкін.

Дүниежүзілік банк мамандары жүргізген көп жылдық зерттеулердің нәтижелері орталықсыздандыру реформаларындағы прогресс елден елге өзгеріп отыратынын растайды. Көптеген салаларда орталық үкімет бақылауды төменгі деңгейлерге ауыстырды, бірақ шешім қабылдаудың нақты өкілеттігі тек бірнеше жағдайда ғана берілді. Бұл күтілуде, өйткені басқарудың жаңа құрылымдарын енгізу болжанғаннан әлдеқайда ұзақ уақытты алады. Мемлекеттік қызметті көрсету жөніндегі өкілеттіктер берілген немесе берілген кезде орталық мемлекеттік органдар кірістерді бақылауға көбінесе құлықсыз және құлықсыз (объективті себептермен) болады. Тиімді орталықсыздандыру бұрынғы жүйеде болмаған институционалдық құрылымдардың кең ауқымын дамытуды талап ететіндігі және оларды қалыптастыру үшін уақыт қажет екендігі анық.

Дүниежүзілік банктің саяси сарапшысы А.Паркердің зерттеулеріне сәйкес орталықсыздандыруды жергілікті билік органдарының неғұрлым тиімді жұмысын қамтамасыз ету, үнемді және сапалы қызмет көрсету, сондай-ақ қаржылық тәртіпті сақтау үшін бір-бірін толықтыратын саяси, фискалдық және әкімшілік компоненттерге жатқызуға болады.

Әр түрлі елдердегі орталықсыздандырудың түрлі аспектілерін қарастыра отырып, орталықсыздандыру - бұл әр түрлі елдерде кеңінен талқыланған және іске асырылып жатқан тұжырымдама деген қорытынды жасауға болады. Әрбір елдің орталықсыздандыруға деген өзіндік ерекшеліктері мен тәсілдері бар, ал

реформалардағы прогресс саяси, экономикалық және әлеуметтік-мәдени жағдайға байланысты өзгеруі мүмкін.

Канада, АҚШ сияқты елдер билік деңгейлері арасында өкілеттіктер мен биліктің аражігін ажырату тетіктерін орнатты. Сонымен қатар, Қытай, Индонезия, Пәкістан сияқты елдер қаржы жүйесін орталықсыздандыру және билікті жергілікті деңгейге тарату жөнінде шаралар қабылдауда.

Дүниежүзілік банк сарапшылары жүргізген зерттеулердің нәтижелері әр елдің саяси, институционалдық және экономикалық контекстіне байланысты болуы мүмкін әр түрлі елдердегі орталықсыздандыру барысының айырмашылықтарын көрсетеді.

Тұтастай алғанда, орталықсыздандыру - жергілікті жағдайлар мен сын-тегеуріндерді ескеруді талап ететін күрделі және сан қырлы процесс. Сонымен қатар, ол басқаруды, азаматтардың қатысуын және өңірлік дамуды жетілдіруге әлеуеті бар. Әр нақты елде орталықсыздандыруды табысты жүзеге асыру үшін әртүрлі елдердің тәжірибесін үздіксіз зерделеу және тәсілдерді бейімдеу маңызды болып табылады.

Қорытынды

Зерттеу көрсеткендей, құрылыс саласының, оның ішінде тұрғын үй құрылысы саласының алдында тұрған проблемалардың бірі жеке инвестициялармен салыстырғанда тұрғын үй құрылысына мемлекеттік инвестициялардың төмен тиімділігі болып табылады. Бұл проблема, ең алдымен, технологиялық процестердің күрделілігімен және жобаны қаржыландыру бөлігінде мемлекеттік реттеуді орталықтандырумен байланысты.

Осы мәселені шешу үшін өкілеттіктерді облыстық жергілікті атқарушы органдарға беру арқылы мемлекеттік басқару процестерін орталықсыздандыру қағидаты ұсынылды. Жобалардың атауы мен құнын көрсетпей, әр түрлі бағыттар бойынша инвестициялық жобаларды іске асыруға жыл сайын жергілікті атқарушы органдарға қаражат бөлу ұсынылады. Яғни, облыстардың жергілікті атқарушы органдары министрлікпен қосымша келісімсіз бөлінген сома шегінде қандай жобаларды іске асыру керектігін өздері шешеді. Осы бағыттар бойынша мақсатты көрсеткіштерді жүзеге асыру және қаражаттың уақтылы және сапалы игерілуін бақылайды.

Орталықсыздандыру саясатын қолдану арқылы бизнес-процесті оңтайландыру арқылы процестер санын 21-ден 14 қадамға дейін қысқарту жоспарланып отыр, бұл жеке сектормен салыстырылады (жеке салада 12 қадам). Бұл мемлекеттік мекемеге 6-12 ай уақыт үнемдеуге мүмкіндік береді.

Орталықсыздандыру азаматтардың шешімдер қабылдауға қатысуын да арттырады. Бұл жергілікті кеңестер құруды, қоғамдық консультацияларды, сондай-ақ үкімет пен азаматтар арасында кері байланыс тетіктерін қамтиды.

Сонымен қатар, бюджеттік инвестициялық жобаларды қаржыландыру процесін оңтайландыру арқылы құрылыс материалдарының қымбаттауы әсерінен ЖСҚ-да көрсетілген бағадан ауытқушылықтардың көп болуы, сәйкесінше жобаға қайта есептеулер жүргізіп, қайта сараптама өткізу секілді кемшіліктердің орын алуын азайтуға көмектеседі.

Бұдан бөлек, құрылыс жобаларының маусымдық ерекшеліктерін және оны іске асыру кестесін ескере отырып, бюджет қаражатын уақтылы бөлу арқылы қаражатын игермеу фактілерін азайтып, бекітілген нысаналы индикаторларға қол жеткізу және жергілікті халықтың қажеттіліктерін уақтылы қанағаттандыруға оң әсерін тигізеді деп күтілуде.

Қорытындылай келе, мемлекеттік реттеу процестерін оңтайландыру құрылыс саласының тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін айқындайтын негізгі факторлардың бірі деп айтуға болады. Ұсынылып отырған шараларды іске асыру құрылыс саласының тиімділігін арттыруға, сондай-ақ халықтың өмір сүру деңгейін арттыруға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

- 1 Мемлекет басшысы Алматы облысының жұртшылығымен кездесті // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. Жүгіну күні: 21.11.2022 ж.
- 2 Тұратын бір адамға шаққандағы тұрғын үймен қамтамасыз етілу // Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ақпараттық-талдамалық жүйесі. Жүгіну күні: 22.11.2022 ж.
- 3 Сколько квадратных метров жилья приходится на одного казахстанца // «Tengrinews Интернет ресурсы» желілік басылымы. Жүгіну күні: 21.11.2022 ж.
- 4 Тимофеев А.И., Гуленко П.И., Хватов К.Ю. Инструменты государственного регулирования экономики // Актуальные вопросы развития экономики России Сборник статей научно-практической конференции. Воронежский филиал МИИТ. – Воронеж: Руна, 2014.
- 5 Рұқсаттар және хабарламалар туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 16 мамырдағы №202-V ҚРЗ // Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі
- 6 «Құрылыс саласындағы құрылыс салуды ұйымдастыру және рұқсат беру рәсімдерінен өту қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2015 жылғы 30 қарашадағы №750 бұйрығы // Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі
- 7 Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі №235-V ҚРЗ // Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі
- 8 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ // Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі
- 9 «Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 16 шілдедегі №242 Заңы // Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі
- 10 Елімізде жаңа Қала құрылысы кодексі әзірленеді // Новости Казахстана - E1.kz. Жүгіну күні: 07.04.2023 ж.
- 11 Жаңа Қала құрылысы кодексінің жобасы «Атамекен» ҰКП-да өткізілетін дөңгелек үстелде талқыланады // Қазақстан Республикасы Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігінің ресми сайты. Жүгіну күні: 07.04.2023 ж.

- 12 Борщ Л.М. Особенности государственного регулирования инвестиционной деятельности // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2015.
- 13 Арзякова О.Н., Степанова Н.Р., Мазуренко Е.Е. Государственный бюджет как главный инструмент регулирования экономического развития // Вестник УГТУ-УПИ. № 9(80). 2006.
- 14 Тетерин И.П. К вопросу государственного регулирования инвестиционной деятельности в сфере жилищного строительства // Современные технологии управления. ISSN 2226-9339. — №3 (99). 2022.
- 15 Marusheva O.A., Prav Y.G., Barzylovich D.V. Modern conceptual approaches to the state regulation of socio-economic relations in construction // Публічне урядування. 2019.
- 16 Абакумов Р.Г., Криволапова В.В. Обоснование эффективности государственного участия в решении вопросов эффективного развития индивидуального жилищного строительства // Инновационная наука. 2016.
- 17 Силка Д.Н. О мерах регулирования государственного заказа в строительстве // Региональная экономика: теория и практика. 2011.
- 18 Дорошенко Т.Г., Кокарева А.А. О совершенствовании систем управления строительной отраслью // Вестник ИрГТУ. 2011.
- 19 Загидуллина Г.М., Мустафина Л.Р. Реализация антикризисной политики в жилищном строительстве // Известия КазГАСУ. 2015.
- 20 Миронов А.Л. Государственное управление: критерии оценки эффективности и направления реформирования // Вестник Московского университета МВД России. 2015.
- 21 Карпенко Екатерина Викторовна Критерии оценки эффективности организации государственного управления: Федеральный и региональный аспекты // Теория и практика общественного развития. 2012.
- 22 Мухаев Р. Т., Абрамова О. Г. Критерии эффективности современных систем государственного управления: проблема квантификации качества публичного управления //Фундаментальные исследования. 2016.
- 23 Бухарский Владислав Витальевич, Лавров Алексей Михайлович Межбюджетные отношения и государственное управление: возможности и ограничения децентрализации // Вопросы государственного и муниципального управления. 2021.
- 24 Колесник Сергей Александрович Децентрализации государственной власти: зарубежный опыт // Юридическая наука. 2018.
- 25 Өндіріс әдісімен алынған Жалпы ішкі өнім, ағымдағы бағаларда // Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. Жүгіну күні: 12.03.2023 ж.
- 26 Өндіріс әдісімен алынған ЖІӨ құрылымы // Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. Жүгіну күні: 12.03.2023 ж.

- 27 Өндіріс әдісімен алынған ЖІӨ құрылымы // Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. Жүгіну күні: 12.03.2023 ж.
- 28 Жалпы ішкі өнімінің құрылымы // Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. Жүгіну күні: 12.03.2023 ж.
- 29 Жан басына шаққандағы Жалпы өңірлік өнім // Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. Жүгіну күні: 12.03.2023 ж .
- 30 Кезекте тұрғандар бойынша // «Тұрғын үйге кезек» ақпараттық сервисі. Жүгіну күні: 07.04.2023 ж.
- 31 Тұрғын үй алғандар бойынша статистика // «Тұрғын үйге кезек» ақпараттық сервисі. Жүгіну күні: 07.04.2023 ж.
- 32 Обзор жилищных программ в Казахстане // Steppe – өмір, жұмыс және хобби туралы прогрессивті сайт. Жүгіну күні: 07.04.2023 ж.
- 33 «Қуатты өңірлер – ел дамуының драйвері» ұлттық жобасы // Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсы. Жүгіну күні: 07.04.2023 ж.
- 34 Тұрғын үй құрылысына салынған инвестициялар // Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. Жүгіну күні: 12.03.2023 ж.
- 35 Негізгі капиталға салынған инвестициялар // Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. Жүгіну күні: 12.03.2023 ж.
- 36 «Қаржыландыру көздеріне қарамастан, жаңа үйлер мен ғимараттарды, олардың кешендерін, инженерлік және көлік коммуникацияларын салуға, сондай-ақ бұрыннан барын өзгертуге (реконструкциялауға, кеңейтуге, техникалық қайта жарақтандыруға, жаңғыртуға және күрделі жөндеуге) арналған техникалық-экономикалық негіздемелерге және жобалау-сметалық құжаттамаға ведомстводан тыс кешенді сараптама жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2015 жылғы 1 сәуірдегі №299 бұйрығы // Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі.
- 37 Қазақстан Республикасындағы инфляция туралы жедел ақпарат // Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. Жүгіну күні: 12.03.2023 ж .
- 38 2021 жылғы Республикалық бюджеттің атқарылуы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің есебіне қорытынды // Қазақстан Республикасының Жоғары аудиторлық палатасы. Жүгіну күні: 20.03.2023 ж .
- 39 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. Жүгіну күні: 12.03.2023 ж.